

Soorten Effect Rapportage

Herintroductie edelhert en spontane vestiging/komst damhert in het Drents-Friese Wold

Stuurgroep Regionaal Landschap Drents-Friese Grensstreek

Soorten Effect Rapportage (SER)

Herintroductie edelhert en spontane vestiging/komst damhert in het Drents-Friese Wold

Opdrachtgever: Stuurgroep Regionaal Landschap Drents-Friese Grensstreek

Opdrachtnemer: Kernteam SER

Jori Wolf, Staatsbosbeheer, gedelegeerd projectleider

Ruud Kreetz, Natuurmonumenten

Jorien Bakker, Staatsbosbeheer

Hans Dekker, provincie Drenthe

Margriet Krijn, provincie Fryslân

Albert Kerssies, adviseur

Samenstelling en redactie

Aaldrik Pot en Jori Wolf, Staatsbosbeheer

Foto cover: Ruben Smit

Eindconcept, 31 maart 2017

Inhoudsopgave

Inleiding	5
1. Uitgangspunten voor de Soort Effect Rapportage	6
1.1 Aantallen bij herintroductie c.q. begeleiding	6
1.2 Voorgestelde ontwikkeling van de populatie	6
2. Belang van herintroductie	7
2.1 Sleutelrol van grote grazers in een ecosysteem	7
2.2. Behoud van de soorten voor Nederland	7
2.3. Functioneren van het ecosysteem	9
2.4. Compleetheid van het ecosysteem	10
2.5 Bijdrage aan het natuurbewustzijn	10
2.6. Bijdrage aan kennisontwikkeling	11
3. Urgentie	12
3.1 Kans op spontane komst	12
3.2. Noodzaak tot ingrijpen	12
4. Ecologische afwegingen	13
4.1 Oorspronkelijkheid van de soorten	13
4.2 Effecten van herintroductie op aanwezige natuurwaarden	13
4.3 Kans op een zelfstandige en duurzame populatie	14
4.4 Herkomst dieren	15
4.5 Analyse uitzetlocatie	16
4.6 Uitzetmethode	17
4.7 Monitoring en onderzoek	17
4.8 Beheer en organisatie	17
4.9 Ecologische knelpunten	18
5 Niet ecologische afwegingen	19
5.1 Maatschappelijke consequenties, peiling bewoners	19
5.1.1 Doelstelling onderzoek	19
5.1.2 Methode en opzet van het onderzoek	19
5.1.3 Samenvatting van de resultaten	20
5.2 Juridische aspecten, introductie en beheer	22
5.2.1. Herintroductie	22
5.2.2. Populatiebeheer	22
5.2.3. Aansprakelijkheid bij schade	23
5.2.4 De Wet dieren	24
5.3 Baten recreatie en toerisme	24
5.4 Schade aan de landbouw	26
5.4.1 Resultaten inschatting schade aan landbouw	26
5.4.2 Review door deskundigen	27
5.4.3 Advies aantalbeheer op basis van een balans tussen belangen	28

5.5 Veterinaire risico's	28
5.6 Overige mogelijke negatieve economische effecten	29
5.6.1 Schade aan bosbouw	29
5.6.2 Schade aan recreatieve en toeristische sector	30
5.6.3 Schade aan/voor particulieren	30
5.7 Verkeersveiligheid	30
5.7.1 Bestaande situatie en risico's	31
5.7.2 Maatregelen om risico's te voorkomen	32
6. Afweging	33
6.1 Toelichting afwegingsmodel	33
6.2 Afwegingsmodel	34
7. Conclusie en advies	41
8 Samenvatting SER	42
8.1 Herintroductie edelhert en spontane vestiging/komst damhert in het Drents-Friese Wold	42
8.2 Uitgangspunten SER	42
8.3 Samenvatting deelrapporten SER	42
8.4 Conclusie	43
8.5 Randvoorwaarden	44
Bijlagen rapporten deelonderzoeken	45
Bronnen	46

Inleiding

In december 2014 is het Flora- en Faunabeleidsplan voor de provincie Drenthe vastgesteld. Hierin wordt ruimte geboden aan de terugkeer (spontaan of door herintroductie) van het edelhert en damhert in Drentse natuurgebieden. Aan een dergelijke herintroductie is de voorwaarde gesteld dat er een Soorten Effect Rapportage (SER) moet worden opgesteld 'om maatschappelijke lusten en lasten goed te kunnen afwegen'.

In het Nationaal Park het Drents-Friese Wold is er de concrete wens ruimte te bieden aan grazers die hier van nature thuishoren. Deze wens is beschreven in het door de stuurgroep in 2012 vastgestelde Beheer- en Inrichtingsplan Drents-Friese Wold (BIP) dat op 15 oktober 2013 is vastgesteld door het college van GS van de provincie Drenthe. In 2014 is daarom in opdracht van de provincie Drenthe een haalbaarheidsstudie gedaan door ing. G.J. Spek en ir. B. Worm. De uitkomst van het onderzoek *Grote wilde grazers in het Drents-Friese Wold: een verkenning naar de haalbaarheid op basis van effecten en scenario's* (Spek 2015, vanaf nu Rapport Faunaverkenning) is in beginsel positief over de mogelijkheden. De haalbaarheidsstudie is begeleid door de projectgroep Groot wild Drents-Friese Wold waarin alle stakeholders uit zowel Drenthe als Fryslân vertegenwoordigd waren.

In mei 2015 heeft de stuurgroep Regionaal Landschap Drents-Friese Grensstreek (vanaf nu Stuurgroep) opdracht gegeven aan een kernteam van betrokken organisaties een plan van aanpak te maken om de herintroductie van edelhert en de spontane vestiging van het damhert verder voor te bereiden en mogelijk te maken. Een belangrijk onderdeel daarvan is het opstellen van de voorliggende SER. Het Drents-Friese Wold ligt voor grofweg 2/3 deel in Drenthe en voor 1/3 deel in Fryslân. Dit vraagt om een gebiedsdekkende en dus grensoverschrijdende aanpak. De stuurgroep regionaal landschap Drents-Friese grensstreek die opdracht heeft gegeven voor de SER en het Kernteam die de SER heeft uitgewerkt worden dan ook door beide provincies vertegenwoordigd. De PCLG (Provinciale Commissie Landelijk Gebied) in Fryslân heeft ingestemd met een gelijkwaardige aanpak een proces in Fryslân, omdat het Nationaal Park als één geheel gezien wordt, zoals ook in het BIP gedaan is.

De provincie stelt in bijlage 3 van het Flora- en Fauna Beleidsplan een aantal eisen ten aanzien van een SER. Daarnaast worden in de Beleidslijn herintroducties van dieren (ministerie van LNV, 2008) criteria gegeven voor de noodzakelijke ontheffingen bij de (her)introductie van een bepaalde diersoort. Er is echter geen standaard format voor een SER. De inhoudsopgave van deze SER is daarom gebaseerd op de hierboven genoemde documenten. Deze inhoudsopgave is in september 2015 vastgesteld in de betreffende commissies (CLG en PCLG) van de provincies Drenthe en Fryslân. Het uitgangspunt voor de SER is het rapport *Concretisering herintroductie edelhert en komst damhert in het Drents-Friese Wold* van ing G.J. Spek en ing. C.J. Schoon (Spek 2016, vanaf nu Rapport herintroductie). Hierin worden concrete adviezen gegeven voor de herintroductie en het vervolgbeheer.

Het SER rapport bevat essentiële bijlagen de rapporten van uitgevoerde deelonderzoeken.

1. Uitgangspunten voor de Soort Effect Rapportage

De belangrijkste uitgangspunten en keuzes voor de Soort Effect Rapportage worden weergegeven in de al eerder aangehaalde rapporten *Faunaverkenning* en *Herintroductie*. Op basis van deze uitgangspunten worden in deze SER de te verwachten ecologische en maatschappelijke effecten beschreven bij de herintroductie van het edelhert en de spontane komst damhert.

Uitgangspunten:

1. Er is geen integraal buitenraster om het gebied.
2. De populaties edelhert en damhert in het gebied worden beheerd door middel van aantalsregulatie (afschot).
3. De maximale voorjaarsstand in het gebied is 160 edelherten.
4. Edelherten en damherten verhouden zich tot elkaar als 1:2. Met andere woorden, een edelhert kan worden vervangen door twee damherten.
5. Damherten worden niet actief geïntroduceerd. De verwachting is dat binnen 10 jaar damherten vanuit Friese bronpopulaties het Drents-Friese Wold zullen koloniseren.
6. Er wordt gestart met de herintroductie van 10 edelherten van verschillende geslachten en leeftijden.
7. Er wordt gestart met kleine groepjes (2 tot 3 dieren) in meerdere deelgebieden binnen het DFW.
8. Er zijn drie kernen waar met de herintroductie wordt gestart en waar tijdelijke uitwenrasters worden geplaatst.
9. De herintroductie en uitwenperiode start eind maart.
10. Na opening van de uitwenrasters vindt monitoring plaats naar het terreingebruik.
11. Er is een gefaseerde groei naar roedels van maximaal tien dieren.
12. Er vindt ook in de beginjaren – ook als de maximale stand nog niet is bereikt – aantalsregulatie plaats.
13. Als in een van de deelgebieden de maximale stand wordt bereikt, vindt op dat moment aantalsregulatie plaats waarbij het jaarlijkse afschot gelijk is aan de jaarlijkse aanwas.
14. Inliggende voormalige landbouwgronden (nu natuur) zijn en blijven aantrekkelijke fourageer- en rustgebieden

1.1 Aantallen bij herintroductie c.q. begeleiding

Edelhert

Bij de herintroductie van het edelhert wordt gestart met een kleine groep van maximaal 10 edelhert, verdeeld over drie kleine groepjes in verschillende gebieden.

Damhert

Het damhert wordt niet actief geïntroduceerd. De verwachting is dat dier uit bronpopulaties in Friesland binnen 10 jaar het Drents-Friese Wold zullen koloniseren.

1.2 Voorgestelde ontwikkeling van de populatie

Het uitgangspunt is dat de populaties van edelhert en damhert in het Drents Friese Wold zich niet autonoom kunnen ontwikkelen, zonder onaanvaardbare schade aan belangen van derden te veroorzaken. Er zal dus sprake zijn van een beheerde populatie. Het advies van Spek en Schoon is om niet zo snel mogelijk toe te groeien naar de maximale aantallen, maar begeleid te laten groeien en ook al in de eerste jaren ervaring op te doen met het beheer in de vorm van aantalsregulatie. In de praktijk, dus in overleg met alle betrokken partijen, moet er een keuze worden gemaakt in welke verhouding de populatie van edelhert en damhert mag voorkomen. Er vindt daarbij een jaarlijkse evaluatie plaats aan de hand van de ontwikkelingen in aantallen, in spreiding en in schade en overlast.

2. Belang van herintroductie

2.1 Sleutelrol van grote grazers in een ecosysteem

In een natuurlijk landschap in Noordwest-Europa is het voorkomen van grote grazers in veel ecosystemen vanzelfsprekend. De vigerende theorie is dat aan het begin van het Holoceen (9000 v.c. – heden) Nederland steeds meer bedekt raakte met gesloten loofbossen waarin boomsoorten als linde en eik domineerden. (Londo, 1997; Weeda et al, 2005). Een andere theorie is dat de hogere delen van Nederland er uit zagen als een parkachtig landschap waar hoge dichtheden aan grote grazers open plekken lange tijd in stand hielden (Vera, 2001). In beide reconstructies speelden grote grazers een sleutelrol, al zijn in model van Londo grazers minder structuurbepalend.

Over de natuurlijke en dus oorspronkelijke dichtheden van die grote grazers lopen de meningen uiteen. Londo houdt voor arme gronden een maximale dichtheid van 5 grootvee-eenheden (1 edelhert staat gelijk aan 1 grootvee-eenheid) per 100 hectare aan. Vera gaat bij zijn parklandschap-benadering uit van dichtheden vergelijkbaar als in het huidige New Forest in Engeland met enkele tientallen dieren per 100 hectare.

Open plekken kwamen in vroeger tijden vooral voor in de lagere delen van Drenthe. Met name in de randen en op de overgangen van rivieren, beken en venen naar een meer besloten boslandschap kwamen grote hoefdieren voor zoals edelhert, tarpan, oeros, wild zwijn en eland. In het meer gesloten boslandschap leefde het ree. De historische aanwezigheid van wisent in Drenthe is niet bevestigd door botvondsten.

De grote grazers hebben een sleutelrol in een ecosysteem (Spek, 2014), ze kunnen met hun gedrag het landschap substantieel veranderend. Het gaat daarbij om gedragsfenomenen zoals betreding, bemesting, vraat, lichaamsverzorging en zaken als het verspreiden van uitwerpselen en urine, zaden, (via de mest en vacht) en de 'levering' van kadavers (botten, vlees en vacht) voor fauna die (deels) afhankelijk is van dode dieren. En niet in de laatste plaats is de aanwezigheid van grote hoefdieren van belang voor grote predatoren zoals wolf, beer en lynx. Van laatstgenoemde soorten is trouwens niet vastgesteld of het in de laatste 10.000 jaar in Drenthe heeft geleefd. In de Drentse situatie is vooral de wolf de belangrijkste predator van het edelhert geweest.

Het edelhert en het damhert hebben een belangrijke invloed op hun omgeving. Edelherten grazen graag op de overgang tussen het bos en het open landschap, een belangrijke zone voor veel andere planten- en diersoorten. Door invloed van edelherten worden deze overgangszones breder, gevarieerder en structuurrijker. Dit halfopen landschap met natuurlijke grazers is grotendeels uit ons land verdwenen. Het damhert lijkt qua voedselstrategie veel op het edelhert. In vergelijking tot het edelhert is het damhert nog meer een grazer op kortere vegetaties dan het edelhert. Damherten houden het langer vol in voedselarmere omstandigheden dan edelherten.

2.2. Behoud van de soorten voor Nederland

Het edelhert en het damhert staan niet meer op de Rode Lijst van bedreigde diersoorten. Het voortbestaan van de soort in Nederland is niet in gevaar. De herintroductie van het edelhert in het Drents-Friese Wold en het toestaan van het damhert zijn in die zin niet bepalend voor het behoud van de soorten voor Nederland. Wel vergroot hun aanwezigheid de (genetische) levensvatbaarheid van populaties in Nederland en de kans op genetische uitwisseling met populaties in aangrenzende landen.

EDELHERTGEDRAG

© Jeroen Helmer / ARK Natuurontwikkeling

Het edelhert en zijn sleutelrol in de natuur

Figuur 1. Impressie van gedrag en ecologische invloed van edelherten in de natuur. Illustratie: Jeroen Helmer, ARK Natuurontwikkeling.

2.3. Functioneren van het ecosysteem

Er is in het Drents-Friese Wold een aantal potentieel natuurlijke vegetaties oftewel landschapstypes te benoemen die zich zouden ontwikkelen zonder invloed van de mens en waarin wilde grazers als edelhert en damhert een belangrijke rol hebben. In willekeurige volgorde: 1. droog wintereiken-beukenbos; 2. vochtig berken-zomereikenbos; 3. droog berken-zomereikenbos en eiken-haagbeukenbos en vogelkers-essenbos; 4. hoogvenen; 5. moerassen; 6. droge en natte heiden; 7. beekdalen of doorstromingslaagtes (Weeda, 2005).

Het ecosysteem van het Drents-Friese Wold kan worden gezien als een natuurlijk boslandschap in wording. Van het oorspronkelijke boslandschap, voordat de mens overschakelde van jager/verzamelaar naar een meer agrarische levenswijze, is weinig over. Zo is de natuurlijke waterhuishouding in de afgelopen vijfduizend jaar ernstig verstoord. Inheemse boomsoorten als de linde verdwenen grotendeels of volledig als gevolg van het voederen van het loof aan het vee.

Door de eeuwenlange potstalcultuur in de periode tussen 1000 en 1800 werd de bodem verder verarmd door verplaatsing van mineralen via schapen naar de esgronden rondom de dorpen. Beekdalen werden in cultuur gebracht voor winning van hooi en het weiden van (jong)vee. Begin twintigste eeuw werden op de sterk verarmde gronden dennen aangeplant om het stuivende zand vast te leggen. Op andere delen werd bos aangeplant ten behoeve van de houtproductie. De betere gronden (zoals rond Oude Willem) werden in cultuur gebracht ten gunste van de landbouw. In deze periode is de ontwatering doorgezet en werden in de landbouwgebieden meststoffen ingebracht voor hogere opbrengsten.

Ondanks deze grotere veranderingen bleven er diverse waardevolle natuurkernen over die aan het eind van de twintigste eeuw de basis vormden voor ontwikkeling van een robuust en vitaal natuurlijk boslandschap. Erkenning voor die waarde is er gekomen met de aanwijzing van het Drents-Friese Wold als Nationaal Park en als Natura 2000-gebied. Met zijn huidige begrenzing is het met zijn 8000 (NP is 6000 ha) hectare het op één na grootste aaneensloten bosgebied van Nederland.

Dit potentieel natuurlijke landschap lijkt hoogstwaarschijnlijk weinig meer op wat het ooit is geweest. Het is ook niet zinvol om daar naar terug te willen alleen al vanwege veranderde klimaatomstandigheden en de veel hogere stikstofdepositie. Wel zinvol is te streven naar een zo natuurlijk mogelijk systeem onder de huidige klimatologische omstandigheden. Daarbij wordt het ingrijpen in het huidige landschap en in de huidige natuurwaarden gelegitimeerd omdat door de mens toegevoegde bemesting, ontwatering en nivellering een gevarieerde natuur in de weg staan. Maar zoals Londo (1998) het zegt: ‘...pas generaties na ons zullen het eindbeeld zien...’ Je moet echter ergens beginnen.

Daarom hebben de terreinbeheerders in de afgelopen jaren in de naaldbossen die zijn aangelegd in het begin van de 20^e eeuw meer ruimte gemaakt voor verjonging met inheemse loofhoutsoorten. Die omvormingsmaatregelen moeten in het komende decennium zijn afgerond. Ook zijn er op diverse plekken hydrologische herstelmaatregelen uitgevoerd. En in 2016 is in het kader van het Europese subsidieprogramma LIFE de inrichting van de landbouwenclave Oude Willem gestart. Na afronding van dit LIFE-project zal ook in het ‘hart van het gebied’ een meer natuurlijke ontwikkeling mogelijk zijn.

Het Drents-Friese Wold vormt het brongebied en is daarmee de basis voor het stroomgebied van de beken Vledder Aa en Wapserveense Aa. Het is een natuurgebied op de overgang van het Drents Plateau naar de laagveenontginningen van de Wieden-Weerribben. Het te verwachten eindbeeld (streefbeeld in BIP) is een mozaïek van bossen, heides, graslanden en open zand maar dit zal mede afhangen van de wijze van omvorming van het bos en de eventuele inzet van grote grazers. En als die ingezet worden, dan is de soortkeuze en de grootte van de populaties (begrazingsdruk) ook sturend.

Op de hogere gronden ontstaan vermoedelijk boscomplexen met een afwisseling tussen bos en grazige open plekken. Het bos is gevarieerd begraasd bos met vooral loofhout en de eerste honderd jaar grove den. Her en der liggen heideterreinen en stuifzanden. Door het gebied heen liggen natte laagtes bij de

beken. Naar het laagveengebied toe wordt het steeds opener en natter, met laagveenmoeras, riet, ruigte en struweel. Ter hoogte van de Wapserveense petgaten blijft het gebied open door de grote druk van het kwelwater dat hier van de flanken komt.

2.4. Compleetheid van het ecosysteem

Het ecosysteem zal in de komende jaren, voor zo ver dat mogelijk is, steeds verder op orde komen. Het zal echter nog tientallen jaren duren voordat de bossen en de meer open delen in het landschap een echt natuurlijk karakter hebben met een bijbehorende vegetatie.

Grote grazers horen van nature thuis in een dergelijk ecosysteem en kunnen een natuurlijke ontwikkeling stimuleren. Op dit moment zijn ree en konijn, naast insecten zoals sprinkhanen en rupsen op kleine schaal, de enige natuurlijke grazers in het Drents Friese Wold. Voor het overige worden gedomesticeerde grazers ingezet die in meer of mindere mate in kuddeverband leven, zoals Schotse hooglanders, Sayaguesas, Drentse heideschapen en paarden.

Grote predatoren, zoals wolf, ontbreken vooralsnog. Het grootste roofdier is op dit moment de das. Hierdoor zal bij een mogelijke herintroductie van edelherten en de komst van de damherten een natuurlijke regulatie niet plaatsvinden. Met de voorgestelde doelstanden en een beheerde populatie zal ook voedselgebrek nooit als natuurlijke regulatie aan de orde zijn in het DFW.

Het is overigens sowieso de vraag of wolven vitale populaties van herten direct numeriek beïnvloeden. Er ontstaat steeds meer consensus over het idee dat wolven vooral in ruimte en tijd van invloed zijn, en daarmee zorgen voor het zogenaamde 'landscape of fear' (Kuijper, 2013). Met andere woorden, gebieden waar zich wolven ophouden zullen tijdelijk grotendeels door herten en andere herbivoren worden gemeden waardoor de aanwezige vegetatie zich kan ontwikkelen. Dit effect kan echter deels ook door de nabijheid van mensen, oftewel recreatieve zonerings, worden bereikt.

2.5 Bijdrage aan het natuurbewustzijn

Natuurbewustzijn kan worden omschreven als 'de bereidheid van mensen om natuurvriendelijk te handelen' (Sollaart, 2004). Daarmee is het nog steeds een lastig begrip. Wanneer levert de herintroductie van edelherten en de komst van damherten een bijdrage aan het natuurbewustzijn van mensen?

In 2013 is er door de Wageningen University onder leden van Natuurmonumenten onderzoek gedaan naar de visie van het publiek op wilde dieren (Buijs en Langers, 2013). Ruim 39.000 respondenten vulden daarvoor een enquête. De auteurs vermelden daarbij dat dit geen 'representatieve aftekening is van de Nederlandse bevolking'. Volgens het onderzoek heeft de aanwezigheid van wilde dieren invloed op de bezoekfrequentie van gebieden. Wat de invloed is van de aanwezigheid van wilde dieren op het natuurbewustzijn van de respondenten is niet onderzocht.

In het bewonersonderzoek van Motivaction onder omwonenden van het Drents-Friese Wold geeft 34% van de ondervraagden aan de komst van 'herten' als een 'verrijking van flora en fauna' te zien. 72% van de ondervraagden denkt ook dat het gebied interessanter wordt door de aanwezigheid van herten. 28% van de ondervraagden zegt het gebied vaker te gaan bezoeken als er herten aanwezig zijn.

Verwacht mag worden dat de aanwezigheid van herten en de onderlinge relaties tussen herten en andere dier- en plantensoorten de aantrekkelijkheid van het natuurgebied als compleet systeem voor de bezoeker vergroot en daarmee bijdraagt aan een groter natuurbewustzijn.

2.6. Bijdrage aan kennisontwikkeling

In Nederland is nooit eerder een kolonisatie met herten nagebootst in een situatie zonder integrale (sluitende) omheining. De edelherten die in 2005 in het Weerterbos zijn geïntroduceerd zitten nog steeds binnen het uitwenraster, dat nu een leefgebiedraster is geworden.

Voor een nauwkeurige monitoring van het terreingebruik van de herten in het Drents-Friese Wold is het wenselijk een aantal dieren te voorzien van een halsbandzender. Dit is alleen mogelijk op het moment dat ze worden gevangen om naar Drenthe gebracht te worden.

Het onderzoeksproject met herten in Drenthe kan een belangrijke bijdrage leveren aan de kennis over herten in een vrij levende situatie. Er is wel de nodige kennis en ervaring met herten in andere natuurgebieden opgedaan. Deze kennis is soms algemeen toepasbaar op andere gebieden, maar vaak ook niet. Ook is het denken over invloed van herten in een bepaalde omgeving vaak gestoeld op aannames en emotie.

Gegevens uit dit onderzoek kunnen via internet direct beschikbaar gemaakt worden aan betrokkenen en het publiek. Zo is het mogelijk dat het publiek via internet de verplaatsingen van gezenderde dieren direct kan volgen.

Door niet alleen ecologische effecten te monitoren, maar ook beleving en maatschappelijke/economische effecten te volgen, kan ook op dat vlak kennis ontwikkeld worden. Doordat in het kader van de SER nu goede nulmetingen en analyses zijn verricht, kunnen er op termijn goede vergelijkingen gemaakt worden.

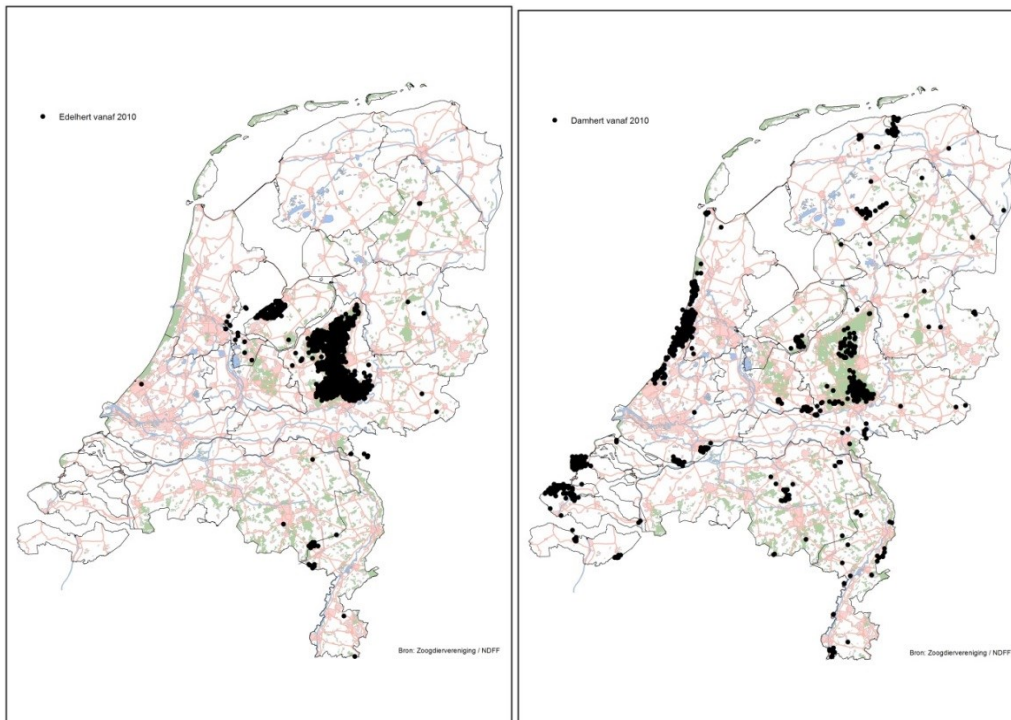
Daarnaast kan met de herintroductie van herten in het Drents-Friese Wold het genetische model zoals ook in dit rapport is gebruikt (zie 4.3) worden getoetst.

3. Urgentie

3.1 Kans op spontane komst

Edelhert

Het edelhert leeft in Nederland op dit moment in een beperkt aantal gebieden, zoals de Veluwe, de Oostvaardersplassen en in het Weerterbos. Uitwisseling tussen deze populaties is niet mogelijk. Edelherten die buiten deze gebieden worden aangetroffen zijn meestal afkomstig uit gehouden situaties of, zoals in de Achterhoek, verkenners uit Duitsland (Bentheimer Wald en Hohe Mark). In de Faunaverkenning schatten Spek en Worm in dat het ten minste vijftig jaar duurt voordat edelherten zich op spontane wijze het Drents-Friese Wold zullen bereiken.

Kaart 1. Waarnemingen van edelhert (links) en damhert (rechts) in Nederland.

Damhert

Het damhert leeft inmiddels in diverse gebieden in Nederland en is wijder verspreid dan het edelhert. De grootste dichtheden leven in de duinen van Noord- en Zuid-Holland, Zeeland en op de Veluwe. Maar ook in Friesland, Zeeland en Brabant komen kleine maar vitale populaties voor. De dichtstbijzijnde populatie van het Drents-Friese Wold leeft in het Oranjewoud op zo'n 25-30 km afstand. Van het damhert wordt daarom verwacht dat het zich binnen tien jaar wel spontaan zou kunnen vestigen in het Drents-Friese Wold. In de verdere uitwerking van de SER daar waar het gaat om herintroductie wordt het damhert dan ook niet meegenomen.

3.2. Noodzaak tot ingrijpen

Voor het voortbestaan van het edelhert en damhert in Nederland is de herintroductie in het Drents-Friese Wold niet noodzakelijk. Met andere woorden, de populaties elders in het land zijn dermate stabiel dat er geen gevaar is voor de instandhouding van de soorten voor Nederland.

4. Ecologische afwegingen

4.1 Oorspronkelijkheid van de soorten

Grote hoefdieren zijn in Nederland in de 19^e eeuw nagenoeg volledig verdwenen. Eland, oeros, wild paard waren aan het begin van de Middeleeuwen al verdwenen. In de eeuwen daarna volgden andere grote grazers en hun predatoren. Alleen het ree wist zich te handhaven. Van het edelhert wordt gesuggereerd dat deze zich alleen op de Veluwe als restpopulatie heeft gehandhaafd. (Broekhuizen et al). Uit archeologische vondsten kan echter worden opgemaakt dat het edelhert sinds de laatste ijstijd wijdverspreid was in Drenthe (Ufkes, 1997). Wanneer het edelhert uit Drenthe is verdwenen, is niet exact bekend.

Het damhert is in de laatste ijstijd uit Europa en Nederland verdwenen. Het trok zich terug tot Zuidoost-Europa en Azië. Er wordt vanuit gegaan dat het dier door de Romeinen in het Middellandse zeegebied is geïntroduceerd. In Engeland werd de soort in de 11^e eeuw geïntroduceerd door de Noormannen. Het is echter niet bekend wanneer het damhert weer in Nederland werd ingevoerd. Het damhert wordt inmiddels als een inheemse soort beschouwd. Er wordt vanuit gegaan dat het dier ook zonder hulp van de Romeinen was terug gekeerd naar grote delen van Noordwest-Europa.

4.2 Effecten van herintroductie op aanwezige natuurwaarden

Het edelhert en het damhert zijn in belangrijke mate bepalend hoe een bos zich in de tijd ontwikkelt. Toenemende graasdruk leidt tot minder loofbomen en tot meer naaldbomen in een situatie waarin naaldbomen domineren. De effecten van ree op het boslandschap zijn van beperktere aard. Door bomen te schillen kunnen de grotere soorten ook zorgen voor dood hout en licht op de bodem. Door deze activiteiten zorgen de planteneters er voor, in combinatie met abiotische factoren, dat niet overal hetzelfde bosbeeld gaat ontstaan.

Damhert en edelhert kunnen in belangrijke mate bijdragen om de successie van open landschapsdelen te vertragen. De structuur van de vegetatie wordt weer bepaald door enerzijds het aanbod en anderzijds het aantal grazers. Het ree heeft hierop een veel geringere invloed. Ook kunnen de edelherten en damherten zowel positieve als negatieve invloed hebben op de Natura 2000-doelen. Het begrazen en vertrappen van venranden, maar ook het maken van wissels door herten draagt bij aan het voortbestaan van pioniersituaties in de vochtige heide. Op de Veluwe zijn hertenwissels in de vochtige heide een belangrijk biotoop voor pioniers als zonedauw, snavelbies en klokjesgentiaan.

Edelherten maken zoelplekken (natte plekken waar ze zich wassen en kunnen schuren). Damherten doen dit niet. De ervaring leert dat dit nauwelijks plaatsvindt op venranden. Damherten en edelherten maken beide bronstkuilen op drogere gronden. Maar het effect hiervan op overige natuurwaarden wordt juist als positief gezien. De kuilen vormen een nieuw leefgebied of voorplantingsgebied voor insecten als zandbijen en mierenleeuwen.

Indien er een populatie van edelherten/damherten aanwezig is, zal de stand van de reeënpopulatie afnemen.

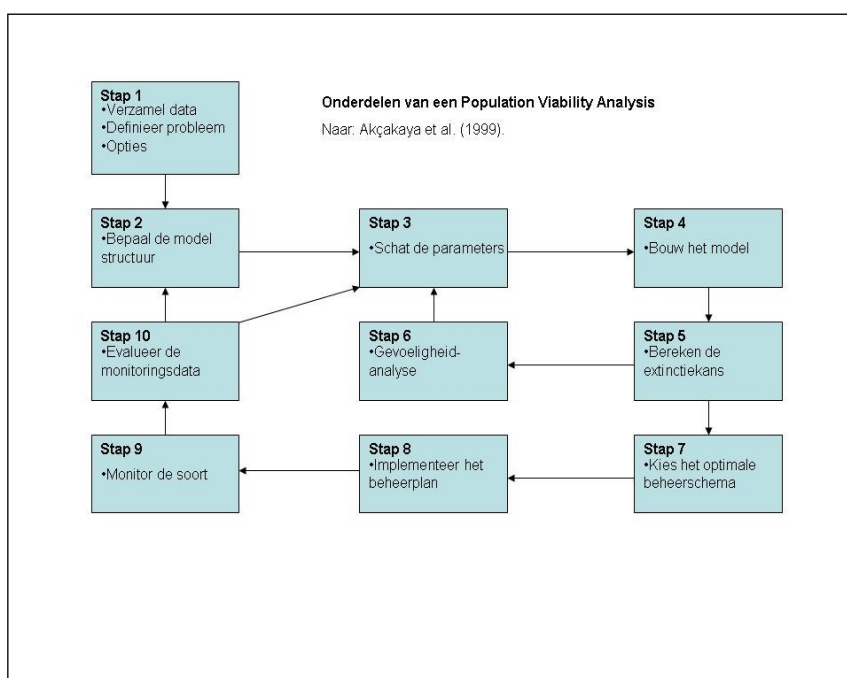
Omdat het in de meeste N2000 Habitattypen in het Drents-Friese Wold om korte en open vegetaties gaat, zijn deze gebaat bij begrazing of maaien. Begrazing door herten hebben over het algemeen een positief effect op de instandhoudingsdoelen en kan uiteindelijk bijdragen aan de vermindering van meer kunstmatige beheermaatregelen als bosopslag verwijderen, maaien, branden en plaggen.

Code	Habitatype	Edelhert	Damhert	Ree
H2330	Zandverstuivingen	+	+	0
H2310	Stuifzandheide	+	+	0
H2320	Binnenlandse kraaiheidevelden	+	+	0
H5130	Jeneverbesstruwelen	±	±	0
H9190	Oud eikenbos	±	±	±
H6230	Heischraal grasland	+	+	0
H4010	Natte heide	+	+	0
H7150	Pionierbegroeiingen	+	+	0
H3130	Zwak gebufferde, tijdelijk droogvallende wateren	0	0	0
H3110	Zeer zwak gebufferd ven	0	0	0
H3160	Zure vennen	0	0	0
H7110	Hoogveenvennen	0	0	0
	Geen natura 2000 habitatype:			
	Kraaihei-Dennenbos	+	+	0

Tabel 1: Invloed van de grazers op verschillende habitattypen. Verklaring: - kans op negatieve effecten; 0 geen of geringe beïnvloeding, ± kans op een positief effect bij lage dichtheden en een negatief effect bij hoge dichtheden; + kans op een positief effect.

4.3 Kans op een zelfstandige en duurzame populatie

Volgens Spek en Schoon (2016) is met het voorgestelde herintroductieplan een levensvatbare, zelfstandige en duurzame populatie mogelijk. In het rapport is met de voorgestelde aantallen bij herintroductie een Population Viability Analysis (PVA) gedaan. Een PVA is een methode of procedure om een schatting te maken van de kans op het voortbestaan van een populatie met een gegeven grootte voor een gegeven tijdspanne (Boyce, 1992).

Figuur 2. Stappenplan van een PVA.

De kans op uitsterven van een populatie kan worden gesimuleerd met een zogenaamde VORTEX. Op grond van een dergelijke simulatie is gebleken dat bij een startpopulatie van 10 individuen, de kans op uitsterven binnen 100 jaar na introductie kleiner is dan 5%.

De ontwikkeling van de startpopulatie is 100 maal gesimuleerd voor een periode van 100 jaar, waarbij aan de individuen binnen de startpopulatie een zestal lethale allelen (genetische variatie) is mee gemodelleerd. Het 'meegeven' van een aantal lethale allelen in de populatie wordt gebruikt om een inteeltdepressie te simuleren gedurende de populatieontwikkeling van de startpopulatie. Inteeltdepressie spelen met name een belangrijke rol als de startpopulatie uit verwante dieren bestaat. Vooral nog wordt dat getracht voorkomen, maar uit oogpunt van het voorzorgsprincipe is de startpopulatie wel als zodanig in VORTEX gemodelleerd.

4.4 Herkomst dieren

Juridisch gezien zijn er twee mogelijkheden. Er wordt uitgegaan van gehouden edelherten (wet Dieren) of van dieren die afkomstig zijn uit de vrije natuur (wet Natuurbescherming). In de volgende tabel zijn een aantal voor- en nadelen op een rijtje gezet.

	Vrij levend	Gehouden
Bemachtigen	Moeilijk	Makkelijk
Bemachtigen familiegroep	Vrijwel onmogelijk	Goed mogelijk
Juiste dieren	Moeilijk	Makkelijk
Effecten op dier	Groot	Beperkt
Gewend aan kleine leefsituatie	Is niet in klein uitwenraster te houden	Is goed in een klein uitwenraster te houden
Ervaring met mensen	Van schuw tot vertrouwd	Vertrouwd
Ontheffing om te vangen	Noodzakelijk	Niet noodzakelijk

Tabel 2. Voor- en nadelen van vrij levende en gehouden dieren als 'basis' voor introductie.

Op basis van de voor- en nadelen wordt geadviseerd (Spek & Schoon, 2016) voor de herintroductie edelherten te nemen uit een gehouden situatie. Aandachtspunt bij het kiezen van de te introduceren dieren is de genetische variabiliteit binnen de te introduceren groep dieren.

Om de edelherten in het Drents-Friese Wold los te mogen laten was onder een ontheffing art. 75 van de Flora en Fauna wet noodzakelijk. Dit valt nu onder de nieuwe wet natuurbescherming (art 3.34) die per 1-1-17 van kracht is geworden, zie ook rapport van Luuk Boerema.

Daarnaast zijn er mogelijk nog andere ontheffingen nodig: voor populatiebeheer (art 3.17), effect op andere soorten (zoals vogels,- art 3.1, strikt beschermde soorten- art 3.5 en overige soorten- art 3.10)

In de laatste 10 jaar zijn er enkele initiatieven geweest om edelherten te herintroduceren. In het Weerterbos zijn gehouden edelherten in een rastersituatie ondergebracht, waarbinnen ze tot nu toe nog steeds worden gehouden. Om vanaf het begin in het Drents-Friese Wold duidelijkheid te scheppen, wordt het volgende geadviseerd: *vraag deze ontheffing aan zodra de SER is goedgekeurd, maar nog voordat de gewenste edelherten daadwerkelijk worden aangeschaft. Aanschaf kan dan plaatsvinden na verlening van de gevraagde ontheffing en de eventueel te voeren bezwaar- en beroepsprocedure.*

Een dergelijke ontheffing zal moeten worden aangevraagd bij de Rijksdienst voor Ondernemend Nederland. De aanvraag dient daarbij vergezeld te gaan van een projectplan veldonderzoek.

De procedure bij een herintroductie is als volgt:

1. De afwegingen in de beleidslijn leiden in samenhang tot een principebesluit over het al dan niet toestaan van de herintroductie.
2. Bij een positief oordeel wordt het project vervolgens getoetst aan de richtlijnen die de IUCN voor herintroducties heeft opgesteld.
3. En als laatste zal de beleidslijn ook worden gebruikt bij de ontheffingsverlening voor toekomstige herintroducties van dieren.

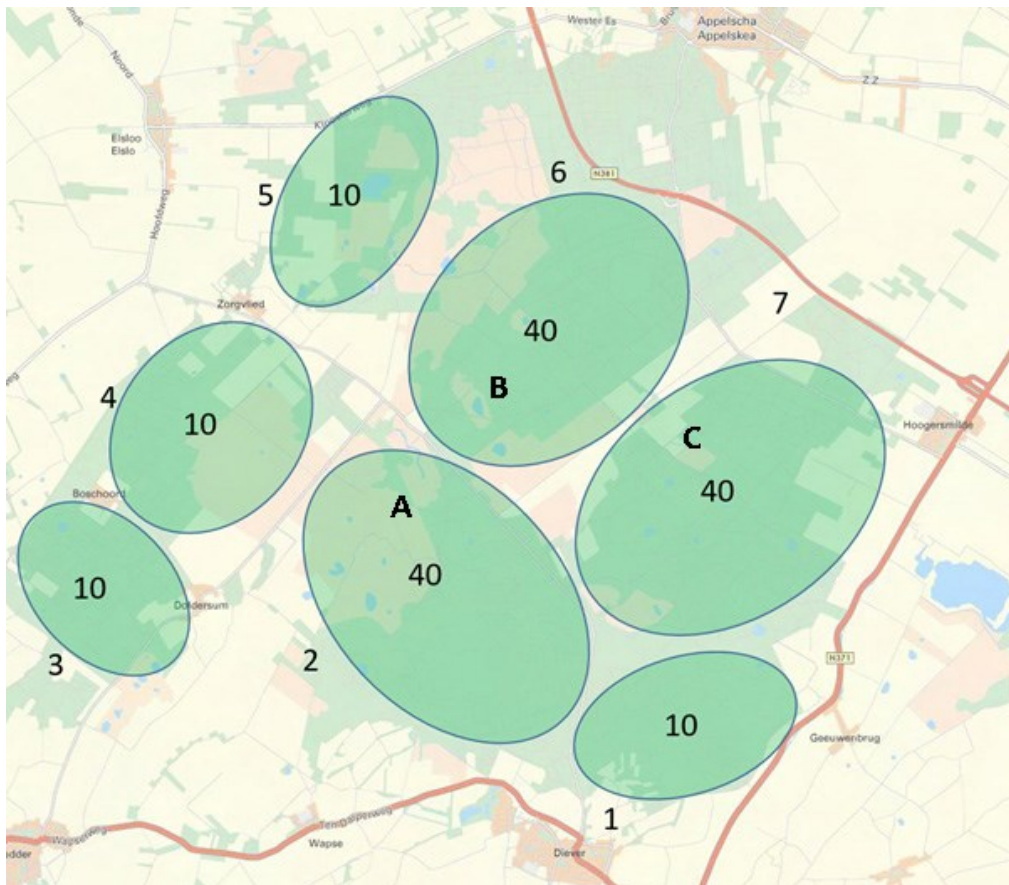
Op basis van het natuurlijk gedrag en leefwijze wordt geadviseerd te starten met de volgende dieren:

- 1 bijna volwassen hert (4 tot en met 6 jaar, gedrag: bronsttrek)
- 1 jong hert (1 tot en met 3 jaar, gedrag: gebiedsverkenning)
- 1 hinde (drachtig), 1 smaldier en 1 vrouwelijk kalf (verwant)
- 1 hinde (drachtig) en 1 smaldier (verwant)
- 1 hinde (drachtig) en 1 vrouwelijk kalf (verwant).

Door te starten met het genoemde kleine aantal dieren (10 stuks) is het voor zowel de beheerder(s) als ook de omgeving mogelijk om rustig aan ervaring op te doen met het edelhert.

4.5 Analyse uitzetlocatie

Voor de feitelijke herintroductie in het Drents-Friese Wold zijn drie kernen aan te wijzen die het meest geschikt lijken. Het gaat om het Wapserveld/Berkenheuvel (kern A), De Stoevert/Ganzenpoel (kern B) en de omgeving Prinsenbos/Oude Willem (kern C). De exacte uitwenlocaties moeten nader bepaald worden met behulp van gebiedsdeskundigen.

Figuur 3. Schematische weergave van de hoofdkernen waar edelherten zich zullen gaan ophouden met voorgestelde doelstanden en de voorgestelde uitzetlocaties A, B en C. De getallen in de cirkels zijn de voorgestelde theoretische aantallen in deelgebieden bij maximale voorjaarsstand. De getallen buiten de cirkels verwijzen naar de verschillende deelgebieden.

4.6 Uitzetmethode

Het advies van Spek en Schoon is om de edelherten zo laat mogelijk in de tijd, maar wel vóór de geboorte van de kalveren, in het uitwengebied te brengen. (idealiter: maart). Dit vanwege de verbetering van de voedselsituatie door het ontluikende groen en een spoedige binding met het uitwengebied.

De uitwenrasters vervullen slechts zeer tijdelijk een functie (paar weken). Daarom wordt voorgesteld niet te investeren in een kostbaar raster. Op de Veluwe wordt door een beheerder groen geplastificeerd harmonicagaas gebruikt om edelherten en damherten uit bosgedeelten te weren. Dit raster wordt met trekbanden vastgezet en is niet ingegraven. De kosten kunnen met dit soort oplossingen sterk worden gedrukt. De oppervlakte kan beperkt blijven tot enkele hectares. Helemaal als de verschillende vrouwelijke familiegroepen separaat worden uitgewend.

4.7 Monitoring en onderzoek

Elke herintroductie biedt de kans om meer kennis te verkrijgen over de interactie tussen een soort en zijn omgeving. Deze kennis kan worden gebruikt in toekomstige herintroducties en beheermaatregelen elders, maar is ook vooral van belang voor het creëren van draagvlak. Veel 'angst' wordt ingegeven door onbekendheid met deze soort en ervaringen elders met teveel edelherten en damherten. In de SER zijn nu op diverse vlakken nulmetingen gedaan en analyses uitgevoerd. Door ook de maatschappelijke, economische en belevingsvraagstukken te blijven monitoren kan veel kennis vergaard worden die ook elders ingezet kan worden in de toekomst.

Bij de opdrachtnemers bestaat een sterke wens om 'onderzoek' vanaf het begin van het proces een belangrijke plaats te geven. Zogenaamde nul-metingen zijn van belang om effecten achteraf goed te kunnen evalueren. De volgende hoofdvragen zouden daarbij beantwoord moeten worden.

1. Hoe gebruiken de edelherten en damherten het gebied door het jaar heen?
2. Welke invloed hebben edelhert, damhert en ree op de verjonging van het bos?
3. Wat zijn de effecten van edelhert en damhert op het ree?
4. Hebben edelherten en damherten invloed op de Natura 2000-doelen die voor het Drents Friese Wold zijn geformuleerd en zo ja welke?
5. Welk effect heeft populatiebeheer op edelhert en damhert op andere fauna in het Drents Friese Wold?
6. Welke effecten hebben edelherten/damherten op de maatschappelijke/economische ontwikkelingen in de streek?

Bij onderzoek wordt samengewerkt gezocht met onderzoeksinstituten en universiteiten.

4.8 Beheer en organisatie

Er wordt zoals gemeld in 4.5. gestart op drie verschillende plekken in de grote kernen (gebied 2, 6 en 7) binnen het DFW (zie figuur 3). De startgroepen mogen in deze gebieden tot maximaal 40 dieren uitgroeien. De kans bestaat dat zonder menselijk ingrijpen dergelijk grote familiegroepen gaan ontstaan. Zulke grote roedels zijn vanuit shadeoogpunt echter ongewenst. Daarom is voorlopig een drempelwaarde bepaald van 10 stuks. Zodra een familiegroep dit aantal heeft bereikt, zal er afschot plaatsvinden om de groei te gaan remmen. In de kleinere gebieden (gebied 1, 3, 4 en 5) is deze drempelwaarde bepaald op 5 stuks. Dezelfde drempelwaarden gelden ook voor herten. Maximale roedelgrootte van 5 stuks in de gebieden 1, 3, 4 en 5. En maximaal 10 in de gebieden 2, 6 en 7. Voor dit moment is een maximale voorjaarsstand bepaald van 160 stuks. Het moment dat dit aantal wordt bereikt wordt bepaald door de ruimtelijke ontwikkeling over het DFW. Door deze aanpak wordt voorkomen dat lokaal een hoge dichtheid ontstaat die het draagvlak aan kan tasten.

Het is belangrijk dat vanaf het begin af aan door de stakeholders intensief wordt samengewerkt aan dit gezamenlijke project. Wij stellen daarom voor een **begeleidingsgroep** in te stellen. Deze begeleidingsgroep dekt het gehele Drents-Friese Wold af. Provinciale grenzen, eigendomsgrenzen, WBE-grenzen, jachtveldgrenzen zijn voor edelherten geen grenzen. In de begeleidingsgroep zitten vertegenwoordigers van de grondeigenaren en -gebruikers (landbouw, natuur en bos), de wildbeheerders en de recreatiesector.

Belast verder een **coördinator** met alle zaken rond de edel- en damherten. Deze krijgt uiteindelijk een inhoudelijk coördinerende rol binnen het totale edel- en damhertenbeheer. Evenals de begeleidingsgroep functioneert deze persoon op het niveau van het gehele DFW. Stel daarnaast een **faunabeheerder** met praktische kennis van edelhertenbeheer aan. Deze persoon krijgt t.z.t. als taak de uitvoerende jagers aan te sturen. Maar misschien nog wel belangrijker, deze persoon is ook het dagelijkse aanspreekpunt voor de bewoners, de boeren en de beheerders in het gebied. De coördinator, faunabeheerder en begeleidingsgroep stellen gezamenlijk een beheerplan op, dat onderdeel wordt van de provinciale Faunabeheerplannen.

In de ontwikkeling van de populatie zijn, samenvattend, drie fases te onderscheiden:

- 1ste fase: groei richting roedels van maximaal 10 stuks.
Go/no-go-moment roedel van 10 stuks, beoordeling wel of niet doorgaan.
- 2de fase: beperkt afschot in te grote roedels.
Afhankelijk van ontwikkeling spreiding, groei in nieuwe gebieden.
Go/ no-go-moment zodra er sprake is van standwild in nieuwe gebieden binnen het DFW
- 3de fase: in een van de gebieden wordt de maximaal gewenste stand bereikt, vanaf dat moment een beheer waarbij het afschot gelijk is aan de jaarlijkse aanwas.

4.9 Ecologische knelpunten

Er is één ecologisch knelpunten te benoemen bij de komst van edel- en damherten.

Bosontwikkeling

In de bossen van Staatsbosbeheer in het Drents-Friese Wold is in de afgelopen jaren fors ingegrepen. Doel is om de redelijk monotone structuur en soortensamenstelling van met name naaldbhoutsoorten, te doorbreken. Er is daarom op veel plekken ruimte in het bos gemaakt met het idee dat er loofhoutsoorten voor terugkomen. Op veel plekken is deze ontwikkeling net op gang gekomen. Omdat herten juist graag foerageren in dit soort verjonging bestaat de kans dat de gewenste bosontwikkeling niet op gang komt of stevig wordt vertraagd.

Vertrapping

Daarnaast zijn er kleine risico's benoemd in paragraaf 4.2, waaronder vertrapping. Deze risico's zijn echter verwaarloosbaar, zeker bij de voorgestelde doelstand.

Het beheerplan biedt de mogelijkheid om door aantalsregulatie plaatselijk de aantallen tijdelijk of langere tijd te beperken. Zo kunnen de aantallen gestuurd worden al naar gelang de doelstelling en ontwikkelingsfase van het deelgebied

5 Niet ecologische afwegingen

5.1 Maatschappelijke consequenties, peiling bewoners

Om er achter te komen wat de mening is van de bewoners over een mogelijke komst van herten is er in 2016 een bewonersonderzoek uitgevoerd door Motivaction (Konings, 2016).

5.1.1 Doelstelling onderzoek

Doelstelling van het onderzoek was het verkrijgen van inzicht in de mening van de omwonenden van het Drents-Friese Wold over de (her-)introductie van groot wild in dit natuurgebied. Om aan deze doelstelling te voldoen zijn diverse onderzoeksvragen beantwoord:

1. Wat vindt men sec van de mogelijke (her-)introductie van edel- en damherten in het Drents Friese Wold?
2. Wat noemt men spontaan en/of geholpen als voor- en nadelen van deze herintroductie?
3. Heeft de mogelijke (her-)introductie invloed op de bezoekfrequentie van de omwonenden aan het gebied?
4. Vindt men dat de mogelijke hertenpopulatie actief beheerd moet worden in de toekomst? En zo ja: wie is hier dan verantwoordelijk voor?

5.1.2 Methode en opzet van het onderzoek

Steekproef

Op aselechte wijze zijn 4.226 adressen in het gebied in en rond het Drents-Friese Wold geselecteerd. Deze adressen bevinden zich in vier gemeentes: Ooststellingwerf, Weststellingwerf, Westerveld en Midden-Drenthe. Bij de aselechte steekproef is wel rekening gehouden met de grootte (inwoneraantal) van de diverse dorpen en kernen in het betreffende gebied. In het geselecteerde gebied zijn ongeveer 10.000 unieke adressen beschikbaar.

Uitnodigingsbrief

De geselecteerde adressen hebben een uitnodigingsbrief toegestuurd gekregen met een korte uitleg van het onderzoek en het verzoek om deel te nemen. In de brief stond de link naar de enquête en een unieke inlogcode en wachtwoord waarmee de enquête één keer kon worden ingevuld.

Veldwerkperiode

De enquête kon online worden ingevuld in de periode van 16 juli tot en met 1 september 2016.

Respons

Op de einddatum was de enquête 620 keer correct en volledig ingevuld: een respons van 15%. De gebruikelijke respons bij onderzoeken waar de uitnodiging per post verstuurd worden ligt tussen 10-15%.

Weging

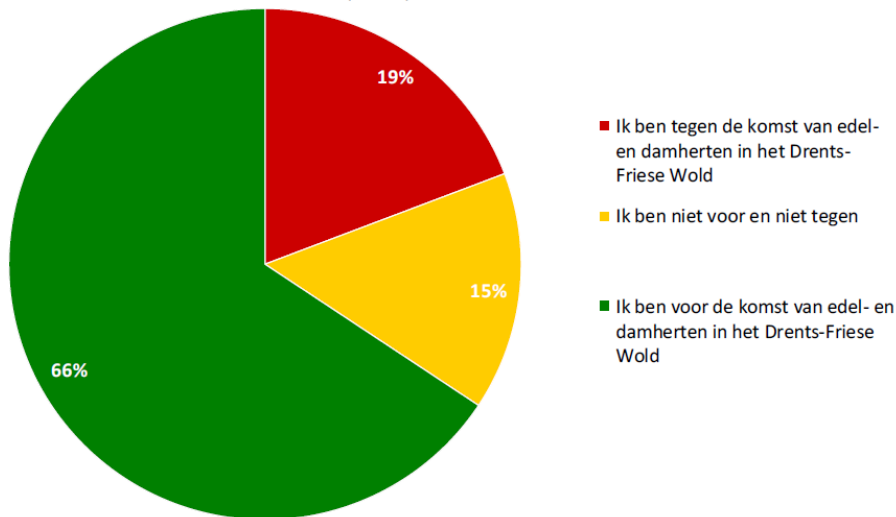
De data zijn gewogen naar de het inwoneraantal en de verdeling van leeftijd en geslacht zoals die voorkomen in de deelnemende gemeentes.

5.1.3 Samenvatting van de resultaten

Draagvlak

66% van de omwonenden van natuurgebied het Drents-Friese Wold geeft aan voorstander te zijn van een mogelijke (her-)introduktie van edelherten en damherten in het gebied. 19% geeft aan tegen de komst te zijn, 15% is niet voor en niet tegen.

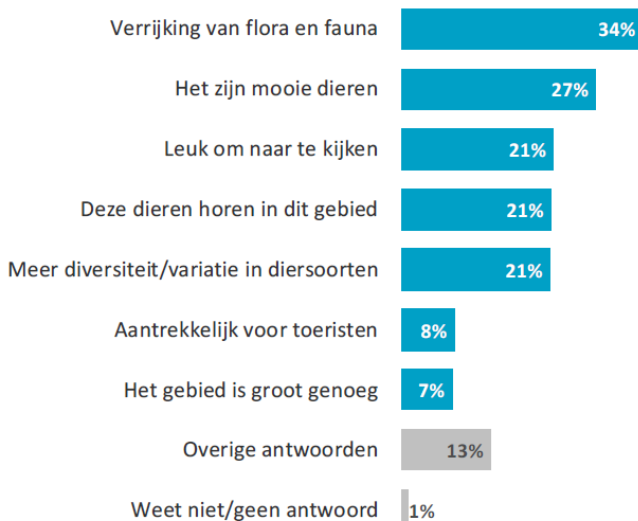
Zijn wat u betreft het edel- en damhert welkom in het Drents-Friese Wold?
(n=620)

Argumenten

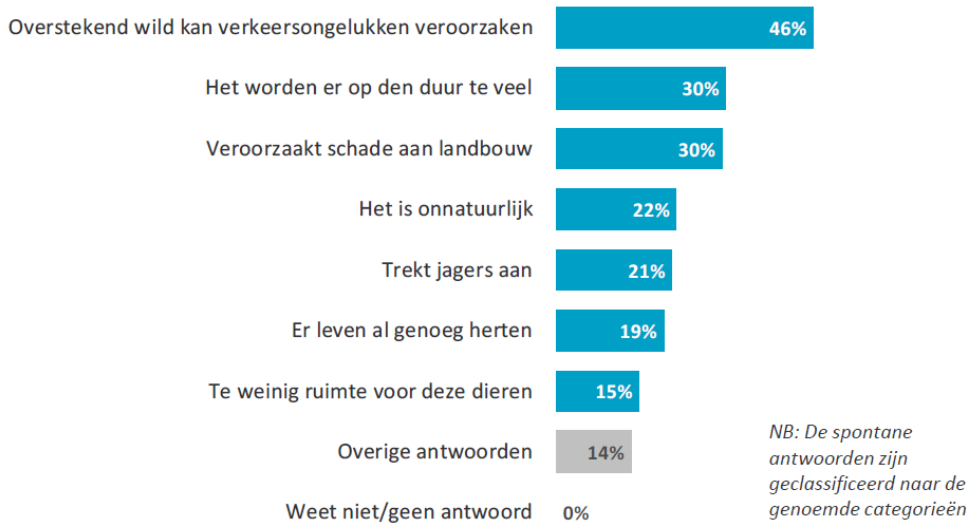
Voorstanders vinden de (her)introduktie een verrijking van het gebied (34%). Herten zijn ook mooi (27%) en leuk (21%), aldus de voorstanders. Tegenstanders maken zich vooral zorgen over de verkeersveiligheid in het gebied (46%) en de omvang van de herten populatie op termijn (30%). Opvallend is dat 22% van de tegenstanders meent dat het onnatuurlijk is om herten uit te zetten in het Drents-Friese Wold, onder andere omdat de dieren van oorsprong niet in het gebied zouden horen, terwijl 21% van de voorstanders meent dat de herten oorspronkelijk wel in het Drents-Friese Wold thuis horen.

Waarom bent u voor de komst van edel- en damherten naar het Drents-Friese Wold?
(Basis - Is voor de komst van edel- en damherten, n=407)

NB: De spontane antwoorden zijn geassocieerd naar de genoemde categorieën

Waarom bent u tegen de komst van edel- en damherten naar het Drents-Friese Wold? (Basis - Is tegen de komst van edel- en damherten, n=119)

Bekendheid met (her-)introductie

Ruim de helft geeft aan voorafgaand aan het invullen van de enquête nog nooit van de plannen over de komst van edelherten en damherten gehoord te hebben. Het ontbreken van voorkennis heeft echter een geringe invloed op de mening over de komst van de herten. Met of zonder voorkennis heeft een ruime meerderheid een positief oordeel over de komst van herten.

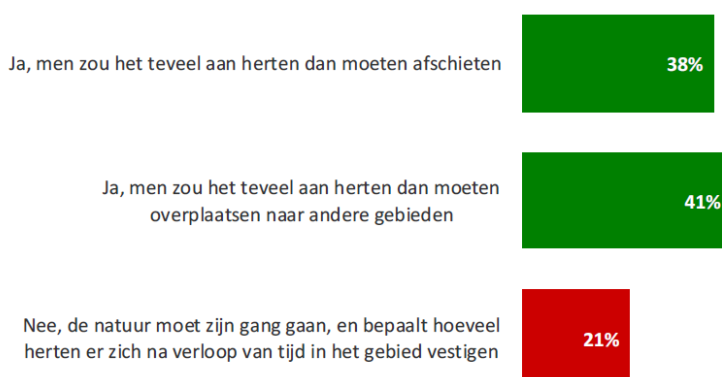
Bezoekfrequentie

25% van de omwonenden zal het gebied vaker bezoeken als er groot wild geïntroduceerd wordt, en 69% zal het gebied even vaak bezoeken als nu. Slechts 4% van alle omwonenden geeft aan het gebied minder vaak te gaan bezoeken.

Beheer

Indien de hertenpopulatie te groot wordt vindt 41% dat een teveel overgeplaatst zou moeten worden naar andere natuurgebieden en 38% vindt dat een teveel aan herten afgeschoten zou moeten worden. Als de hertenpopulatie actief beheerd zal gaan worden dan vinden de meeste omwonenden dat diverse partijen (natuurorganisaties, provincie en jagers) samen verantwoordelijk zijn voor het beheer (44%). 40% vindt dit een taak alleen voor de natuurorganisaties.

Vindt u dat het aantal edel- en damherten beheerd moet worden in het Drents-Friese Wold als een teveel aan herten schade zou veroorzaken aan natuur, verkeer, tuinen of landbouw? (n=620)

5.2 Juridische aspecten, introductie en beheer

Het juridisch adviesbureau Boerema & Van den Brink heeft op verzoek van de Stuurgroep een rapport opgesteld over een aantal juridische aspecten rondom de herintroductie en aanwezigheid van herten in het Drents-Friese Wold (Boerema, 2016). Hieronder zijn de belangrijkste conclusies uit het rapport vermeld. Voor een uitgebreidere toelichting op de juridische aspecten verwijzen we naar het genoemde deelrapport.

5.2.1. Herintroductie

Het uitzetten van edelherten in het Drents-Friese Wold is een herintroductie, waarvoor het ministerie van EZ bevoegd is om op een aanvraag voor een ontheffing te beschikken. Afhankelijk van de locatie zal dat in overeenstemming moeten gebeuren met GS van Fryslân of Drenthe, of beide provincies. Aannemelijk lijkt dat in dit geval afstemming met beide colleges van GS zal moeten plaatsvinden.

5.2.2. Populatiebeheer

In paragraaf 4.8 wordt een voorstel gedaan voor het geleidelijk laten groeien van de hertenpopulatie en het ingrijpen in de populatie voordat de doelstand is bereikt. De vraag is of dit kan en welke juridische aspecten van belang zijn. De conclusie van Boerema is dat beheer voordat de doelstand bereikt is, mogelijk is. Daarbij is in eerste instantie sprake van een wettelijk belang. Die zijn hieronder beschreven.

In geval van populatiebeheer van herten kan ontheffing worden verleend, indien het reguleren van de populatieomvang nodig is:

- In het belang van de bescherming van de wilde flora en fauna en van de instandhouding van de natuurlijke habitats;
- Ter voorkoming van ernstige schade aan met name de gewassen, veehouderijen, bossen, visgronden en wateren en andere vormen van eigendom;
- In het belang van de volksgezondheid en de openbare veiligheid of om andere dwingende redenen van groot openbaar belang;
- Ter voorkoming van schade of overlast, met inbegrip van schade aan sportvelden, industrieterreinen of begraafplaatsen;
- Ter voorkoming of bestrijding van onnodig lijden van zieke of gebrekkige dieren;
- In het algemeen belang.

Beheer is echter zoals gezegd al wenselijk kort na de herintroductie, voordat de doelstand is bereikt. Vraag is of in die situatie ook beheer mag worden uitgevoerd. Bij een wens tot beheer zal moeten worden aangetoond dat beheer (in de zin van 'doden') noodzakelijk is en dat het doel (voorkomen of beperken van schade) niet op een andere wijze kan worden bereikt ('andere bevredigende oplossing') en dat zal moeten worden aangetoond dat er geen negatief effect is op de gunstige staat van instandhouding. Omdat moet worden aangenomen dat die (althans lokaal) nog niet is bereikt direct na herintroductie (doelstand is immers nog niet bereikt) is de vraag of ook bij een lokale ongunstige staat toch beheer mag worden uitgevoerd. Daarbij speelt een rol dat de 'gunstige staat van instandhouding' van een soort wettelijk is vastgelegd.

In de definities van de wet is zij omschreven als:

– gunstige staat van instandhouding van een soort: staat van instandhouding van een soort waarvoor geldt dat:

- a. uit populatiedynamische gegevens blijkt dat de betrokken soort nog steeds een levensvatbare component is van de natuurlijke habitat waarin hij voorkomt, en dat vermoedelijk op lange termijn zal blijven, en
- b. het natuurlijke verspreidingsgebied van die soort niet kleiner wordt of binnen afzienbare tijd lijkt te zullen worden, en
- c. er een voldoende grote habitat bestaat en waarschijnlijk zal blijven bestaan om de populaties van die soort op lange termijn in stand te houden.

Bij het edelhert zal in ieder geval binnen het verspreidingsgebied (grondgebied van Nederland) geen sprake zijn van een negatieve invloed op de staat van instandhouding bij beheer binnen het DFW, zeker voor zover gericht afschot plaats zal vinden ter voorkoming van schade en de populatie voorzienbaar in stand zal kunnen blijven.

Op grond van de Wet Natuurbescherming zijn echter wel meerdere toestemmingen noodzakelijk die zich richten op verschillende onderdelen van het plan voor herintroductie van edelherten in het Drents Friese Wold:

- De herintroductie (toestemmingverlening door het ministerie van EZ);
- Gebiedsbescherming (toestemmingverlening door het College van GS waar de handeling in hoofdzaak wordt verricht, mogelijk in overeenstemming met het College van GS van de andere provincie);
- Soortenbescherming (ecologisch onderzoek naar mogelijke overtreding wetsbepalingen, eventueel ontheffing aanvragen);
- Populatiebeheer (door GS, in beginsel aan Faunabeheereenheden).

Met andere woorden, het populatiebeheer moet verankerd zijn in een, door beide colleges van GS, goedgekeurd faunabeheerplan. De FBE's hebben reeds aangegeven bereid te zijn hun faunabeheerplannen hier op aan te passen.

5.2.3. Aansprakelijkheid bij schade

Indien de dieren worden uitgezet en aldus in het wild leven dan kunnen zij schade veroorzaken aan andere belangen, zoals aan de landbouw, of de openbare veiligheid (in het bijzonder de verkeersveiligheid). Wie is aansprakelijk indien schade wordt veroorzaakt door de geherintroduceerde edelherten?

De voorzienbaarheid van schade en de mogelijkheid om maatregelen te treffen zijn belangrijke aandachtspunten bij een mogelijke aansprakelijkheid voor schade voortvloeiend uit de herintroductie. Bij de herintroductie van edelherten kan worden voorzien dat schade kan gaan optreden aan gewassen, maar ook aan de verkeersveiligheid. Voor schade aan gewassen kan mogelijk een voorziening worden getroffen met behulp van het bepaalde in artikel 6.1 van de Wnb en de daarop gebaseerde provinciale (beleids)regels. Dit moet dus provinciaal geborgd worden.

Schade voortkomend uit verkeersongevallen lijkt op voorhand niet volledig te voorkomen. Aansprakelijkheid voor schade kan niet volledig worden uitgesloten. Wel kan mogelijk een pakket aan maatregelen tegen daaraan verbonden redelijke kosten worden getroffen. Deze zouden -bij voorkeur voor de herintroductie- planmatig moeten worden uitgevoerd.

Als het ministerie van EZ actief toestemming geeft voor de herintroductie van de edelherten, dragen zij daarmee ook het risico op het ontstaan van schade ten gevolge van herintroductie.

5.2.4 De Wet dieren

Wanneer is de Wet dieren van toepassing en wordt de Wet dieren gewijzigd na inwerkingtreding van de Wet natuurbescherming? Zo ja, is deze wijziging van invloed op de herintroductie van edelherten of het houden/beheren van de populatie?

De Wet dieren is in beginsel van toepassing op gehouden dieren, waaronder wordt verstaan dieren die onder de beschikkingsmacht van de mens vallen. De edelherten zullen alleen gedurende de korte periode dat zij binnen een uitwenraster leven als zodanig kunnen worden beschouwd. Aan het (tijdelijk) op een verantwoorde manier houden van edelherten lijkt tamelijk eenvoudig te kunnen worden voldaan. De Wet dieren is beperkt van toepassing op in het wild levende dieren. Hierbij is de zorgplicht voor hulpbehoevende dieren mogelijk van belang voor de in het wild levende edelherten. Binnen het uit te voeren beheer van de populatie kan aan dit begrip nader invulling worden gegeven.

5.3 Baten recreatie en toerisme

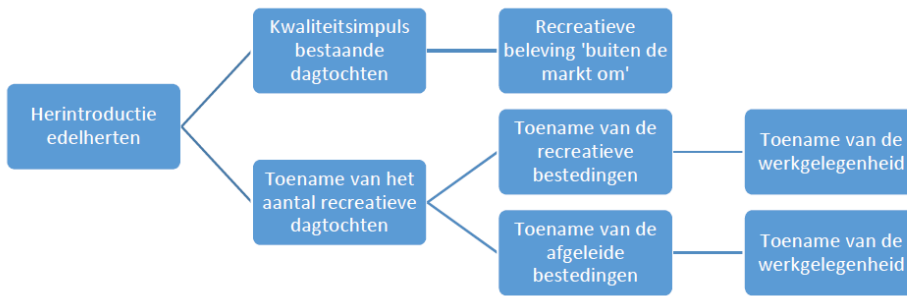
Edelherten voegen iets toe aan de natuurbeleving van recreanten in het Nationaal Park. De kans om een edelhert tegen te komen op een wandeling door de bossen geeft voor veel bezoekers een meerwaarde. En ook is er veel animo voor (brons)excursies naar edelherten. Om te weten hoe groot de economische waarde van de extra recreatieve beleving is, is er deelonderzoek uitgevoerd. In betreffend rapport staan de belangrijkste effecten van de herintroductie van edelherten op de recreatie en toerisme uitgewerkt. Deze effecten zijn zoveel mogelijk gekwantificeerd, dat wil zeggen uitgedrukt in extra bestedingen of banen.

De komst van edelherten zorgt voor seizoensverlenging en productverbreding in de recreatieve sector. De belangrijkste recreatie baten van de herintroductie van edelherten in het Drents-Friese Wold zijn:

- recreatieve bestedingen en werkgelegenheid als gevolg van extra dagtochten;
- recreatieve bestedingen en werkgelegenheid als gevolg van extra overnachtingen;
- verkoop van vlees en geweien;
- betalingsbereidheid voor deelname aan excursies.

Mogelijk kan ook de verhuur van het jachtrecht voor roodwild nog opbrengsten opleveren. Alleen is in deze fase van de plannen onduidelijk hoe het populatiebeheer uitgevoerd zal worden. Vooralsnog is de aanname dat het beheer van de populatie door de terrein beherende organisaties wordt uitgevoerd. Mogelijke opbrengsten uit jachtverhuur zijn dan ook niet meegenomen in de berekeningen van de baten. De bepaling van de maatschappelijke baten voor dagrecreatie van de herintroductie van edelherten gaat vervolgens aan de hand van het schema uit de afbeelding hieronder.

De belangrijkste aanname in bovenstaand schema is dat:

1. De bezoekers die nu reeds het Drents-Friese Wold bezoeken, straks nog meer van hun dagtocht genieten als zij de kans hebben om edelherten te zien. Deze recreatieve meerwaarde uit zich echter niet in extra bestedingen, omdat het Drents-Friese Wold zonder entreprijs bezocht kan worden.
2. Er extra recreatieve dagtochten zullen plaatsvinden als gevolg van de herintroduktie van edelherten. Deze extra dagtochten zullen naar verwachting wel tot extra bestedingen en zogenoemde afgeleide bestedingen leiden. Deze extra bestedingen gaan gepaard met een toename van de werkgelegenheid.

De gemiddelde besteding per dagtocht is EUR 8,55 (Van der Most & De Vries, 2015). Het gaat hierbij om directe recreatieve bestedingen, zoals een toegangkaartje, een kop koffie of een lunch. Maar ook om bestedingen die niet direct aan het recreatief-toeristisch product zijn toe te schrijven, zoals de gewone boodschappen of een souvenir. Deze bestedingen worden 'afgeleide bestedingen' genoemd.

Directe effecten: Effecten die het gevolg zijn van bestedingen door verblijfstoeristen of dagjesmensen die een rechtstreekse relatie hebben met bestemming of doel. Hierbij kan gedacht worden aan uitgaven aan entree en logies op een camping, pension of hotel en de gemaakte reiskosten (voor zover die in de regio terechtkomen).

Afgeleide effecten: Effecten die samenhangen met bestedingen die een gevolg zijn van de aanwezigheid van verblijfstoeristen of dagjesmensen in een bepaalde regio zonder dat die bestedingen een directe relatie hebben met de bestemming. Hiertoe behoren bijvoorbeeld bestedingen aan souvenirs en uitgaven voor boodschappen. De betreffende bedrijven zijn voor hun omzet vaak maar voor een beperkt deel afhankelijk van het toeristisch bezoek aan Drenthe (Briene & Meurs, 2016)

De conclusies uit het rapport recreatiebaten zijn weergegeven in onderstaande tabel met een overzicht van de recreatiebaten, voor meer informatie kan het rapport in de bijlage ingezien worden. Berekeningen zijn gebaseerd op betrouwbare basisgegevens en berekeningen zijn vrij conservatief uitgevoerd. De cijfers geven daarmee een realistische inschatting van toekomstige baten zonder op voorhand 'rijk te rekenen'.

Batenpost	Bestedingen	Banen
	x 1.000 euro	(>12 uur)
Totaal bestedingen dagrecreatie	1.566	52
<i>Directe bestedingen dagrecreatie</i>	928	27
<i>Afgeleide bestedingen dagrecreatie</i>	638	25
Totaal bestedingen verblijfsrecreatie	1.068	35
<i>Directe bestedingen verblijfsrecreatie</i>	801	25
<i>Afgeleide bestedingen verblijfsrecreatie</i>	267	10
Verkoop van vlees en geweien	30	1
Betalingsbereidheid voor excursies	21	1
Totaal	2.684	89

Uit de tabel valt op te maken dat de meeste baten bij de horeca (dagrecreatie) en recreatieondernemers terecht komen. De directe opbrengsten door de verkoop van vlees en geweien en het organiseren van de excursies zijn aanmerkelijk kleiner dan de verwachte extra bestedingen bij dagtochten en overnachtingen.

Cijfermatig vallen de bestedingen aan geweien en excursies onder de directe bestedingen van dagrecreanten. En de verkoop van vlees valt cijfermatig onder de afgeleide bestedingen van de dagrecreatie. Hierdoor zou er sprake kunnen zijn van dubbelrekening van de recreatiebaten. Maar doordat het om zeer kleine posten gaat, beïnvloedt dit het beeld van de uitkomsten niet.

5.4 Schade aan de landbouw

5.4.1 Resultaten inschatting schade aan landbouw

De landbouwsector ondervindt in principe alleen negatieve effecten van herintroductie van edelherten of van de komst van damherten. Om te komen tot een zo compleet mogelijke inschatting van de mogelijke schade dan wel kosten die samen hangen met de aanwezigheid van herten in het Drents-Friese Wold is een onderzoek uitgevoerd om de risico's en schade voor de landbouw in te kunnen schatten. Vanwege de kennis van het gebied, de binding met de agrarische ondernemers en de mogelijkheden om vanuit de praktische invalshoek een analyse te maken, heeft LTO Noord opdracht gekregen om de gewas gerelateerde faunaschade voor landbouw, die samenhangt met de introductie van edelherten en damherten in het Drents-Friese Wold (DFW), in beeld te brengen.

In het rapport is ook niet op geld gewaardeerde schade benoemd, bv de belemmeringen die mogelijk ontstaan voor toekomstige bedrijfsontwikkelingen, met name in de kapitaalintensieve teelten. Dat staat wel in het onderliggende rapport benoemd, maar het is moeilijk in de raming op te nemen, omdat we niet weten of die zich voordoet.

Om een goed beeld te krijgen van de gewassen die rond het Drents-Friese Wold voorkomen is geïnventariseerd welke gewassen de afgelopen 5 jaren op percelen direct rond het natuurgebied zijn geteeld. Van 1.100 ha aan percelen is zo duidelijk geworden hoe het "bouwplan" van het omliggende agrarische gebied er uit ziet. De gegevens zijn eveneens getoetst bij gebiedskenners en met hen is vastgesteld dat de verhouding tussen gewassen representatief is voor een groter gebied (tot 4 kilometer buiten de grenzen van het natuurgebied).

In het onderzoek is vanuit twee invalshoeken met doorrekening van drie scenario's een gedegen inschatting gemaakt van de economische schade aan landbouwbelangen. Het gaat om schade die voort kan vloeien uit de aanwezigheid van maximaal 160 edelherten en geen damherten, respectievelijk de combinatie van maximaal 80 edelherten en 160 damherten (basisscenario doelstanden in SER). Het

eerste scenario uit het LTO-rapport dat uitgaat van een doelstand van 160 edelherten in combinatie met 160 damherten wordt nu buiten beschouwing gelaten, omdat die niet overeenkomt met het gekozen basisscenario van de SER.

Er is eerst een benadering gevolgd op basis van voedselopname die een minimale en een maximale schade oplevert. Daarna is een berekening uitgevoerd waarbij praktijkcijfers (schadetaxaties) van de Veluwe doorvertaald zijn naar het basisscenario voor de SER Drents Friese Wold. Uit de eerste berekeningen en de analyse, komt naar voren dat middels de benadering van voedsel opname van herten, afhankelijk van het gewas waar ze zich aan te goed doen, de jaarlijkse vraatschade zal liggen tussen 21.258 en de 3.270.400 Euro (uitgaande van scenario 2 en 3, gebaseerd op de aanwezigheid van 160 edelherten of 80 edelherten en 160 damherten en 50% foerageren in landbouwgebied). Herten zullen in de praktijk echter geen 100% landbouwgewassen eten en ook niet op één landbouwgewas foerageren. In de praktijk zullen beide gestelde uitersten uit de eerste benadering dan ook niet gebeuren, maar het was zo wel mogelijk een minimale en maximale gewassen schade te berekenen.

Vanuit de tweede benadering is er een berekening en analyse gedaan om de schade van de Veluwe te vertalen in potentiële gewasschade rond het DFW. Daaruit komt naar voren dat (bij basisscenario 2 en 3) er respectievelijk € 35.753 en € 53.630. euro aan vraatschade op zou kunnen treden. Deze manier van inschatten van potentiële schade kent ook onzekerheden. Dit hangt onder meer samen met het feit dat de Veluwe als gebied niet in alle opzichten vergelijkbaar, dan wel vertaalbaar is naar de situatie in en rond het DFW. Er zijn in het rapport voorzichtige aannames gedaan die geleid hebben tot genoemde getallen. De kans dat hierbij sprake is van onderschatting is aanwezig. Evenals bij de berekeningen vanuit het oogpunt van vraat, geldt ook hier dat diverse schadesoorten, die onder de beginselen van het faunafonds niet bepaald of meegerekend kunnen worden, opgeteld moeten worden bij de berekende schades. Tevens is duidelijk dat in de genoemde schadebedragen veel schadesoorten zoals bevuilingschade, vernielingsschade, vertrappingschade, verspreiding ziekten en plagen niet kunnen worden verwerkt omdat deze zich moeilijk financieel laten kwantificeren. Evenzo geldt ook bij deze benadering dat de kosten die samenhangen met preventieve investeringen en handelingen niet zijn betrokken, terwijl dit voor het complete plaatje wel zou moeten.

De cijfers vormen nadrukkelijk een afbakening van de onderkant van de mogelijk op te treden vraatschade. Stel dat de herten alleen op landbouwgrond foerageren (i.p.v. 50% natuur zoals nu in de berekeningen is opgenomen), dan verdubbelen zich de schade bedragen bijvoorbeeld van € 35.753 naar €71.506 of in het andere scenario van € 53.630 naar € 107.260.

Uit de berekening in het rapport komt verder naar voren dat bij gericht foerageergedrag van herten de gewassenschade aanzienlijk kan oplopen. Door vraatschade in hoogrenderende gewassen is het aannemelijk dat berekende schadebedragen hoger zullen uitpakken. De gewassenschade kan aanzienlijk stijgen als er een toename is van het areaal van de hoog renderende gewassen.

5.4.2 Review door deskundigen

De gehanteerde methode en berekeningen zijn gereviewd door een onafhankelijk bureau. De externe deskundigen (Spek, IPC) gaven aan dat het rapport een indicatie van het 'worst case scenario' waarbij alleen landbouwgewassen worden gegeten en dan ook nog de duurste. Dit is een theoretische benadering want edelherten:

- * eten niet alleen landbouwgewassen;
- * eten niet alleen hetzelfde gewas;
- * en het gewas is niet jaarrond aanwezig.

De te verwachten schade zal eerder in de buurt van de schatting op ervaringsgegevens zitten dan in de buurt van het 'worst case scenario'.

De waarde van de berekeningen is er een op hoofdlijnen ter beeldvorming om uiteindelijke de keuze te maken wel of geen edelherten.

De werkelijkheid zal anders zijn omdat er gestart wordt met een gering aantal herten, die gecontroleerd

mag groeien. De ontwikkeling van de schade en de overlast zou leidend dienen te zijn met het vinden van een balans tussen de edelherten en de landbouwfunctie in het toekomstige leefgebied.

Ook op de Veluwe worden er preventieve maatregelen genomen. De belangrijkste daar is de aantallen en de spreiding af te stemmen op de landbouwfunctie in een gebied. Deze aanpak wordt ook in het DFW voorgesteld.

Met de volgende preventieve maatregelen kunnen de risico's op te hoge standen (aantal beheer) worden voorkomen en met meer specifieke maatregelen kunnen de effecten aan landbouwgewassen worden verzacht.

5.4.3 Advies aantalbeheer op basis van een balans tussen belangen

De deskundigen (review) gaven aan dat van te voren op basis van ervaringen elders redelijk goed is te voorspellen waar schade en of overlast verwacht kan worden. Ook in het DFW zal in meer of mindere mate aantalbeheer moeten worden gevoerd en flankerend beleid ontwikkeld moeten worden (rasteren, schadevergoedingsregeling) om ongewenste zaken te voorkomen. Dit vraagt een gezamenlijk beleid, een gezamenlijk plan en een gezamenlijke uitvoering.

5.5 Veterinaire risico's

Het veterinaire risico bij de aanwezigheid van grote hoefdieren wordt bepaald door:

1. Het vóórkomen van de ziekte onder wilde hoefdieren (prevalentie).
2. De kans dat wilde hoefdieren de ziekte overdragen op gehouden dieren.
3. De gevolgen hiervan voor individuele bedrijven en de sector.

Uit onderstaande tabel blijkt dat het risicoprofiel voor edelhert, damhert en ree (reeds aanwezige diersoort) hetzelfde is. Edelherten vormen in dat opzicht dus geen aanvullend risico. Over het algemeen kan gesteld worden dat de risico's laag zijn bij lage dichtheden aan wilde grazers (Groot Bruinderink, 2007a & 2007b).

Ziekte	Diersoort						N-L
	pa	ru	eh	re	wz	dh	
Categorie I							
Mond- en klauwzeer		+	+	+	+	+	groot
Klassieke varkenspest					+		groot
Runderpest		+	+	+		+	groot
Afrikaanse varkenspest					+		nihil
Categorie II							
Miltvuur	+	+	+	+	+	+	gering
Rabiës	+	+	+	+	+	+	gering
Brucellose		+					gering
Blaasjesziekte					+		nihil
Categorie III							
Tuberculose	+	+	+	+	+	+	gering
Koeiengriep		+	+	+		+	gering
Bovine virus diarree		+					gering
Paratuberculose		+	+	+		+	gering
Leptospirose		+					gering
Ziekte van Aujeszky					+		gering

Tabel 3: Infectieziekten, meest gevoelige hoefdiersoorten (+), kans op wederzijdse besmetting natuur-veehouderij (N-L) en belangrijkste overdrachtsfactoren (+), voor zover bekend. Pa: paard; ru: rund; eh: edelhert; re: ree; wz: wild zwijn; dh: damhert. Epidemiologie: verspreiding van virus door contacten tussen de dieren (co), door lucht (lu) en oppervlaktewater (wa), via gemeenschappelijk gebruikte graslanden (gg) en door kadavers (ka). (bron: Vos & Groot Bruinderink, 2009)

5.6 Overige mogelijke negatieve economische effecten

5.6.1 Schade aan bosbouw

Edelherten en damherten (en in mindere mate ook reeën) hebben ook effecten op bos en bomen (Spek, 2014). De ervaringen met edelhert en damhert op de Veluwe zijn in het Faunabeheerplan van de FBE Gelderland als volgt samengevat: Alhoewel er geen gekwantificeerde gegevens zijn over schade aan bos mag op basis van de discussie over de gewenste standen edelherten en damherten afgeleid worden dat de meeste terreineigenaren geen onoverkomelijke schade ervaren. Wel doet bij terreineigenaren die een multifunctioneel bos nastreven plaatselijk wel aanzienlijk schade voor.

Het beleid in het Gelderse faunabeheerplan is dat in multifunctionele bossen waar aan de bosontwikkeling kwalitatieve en kwantitatieve eisen wordt gesteld, gestuurd wordt op het handhaven van lage dichtheden. Er is geen ruimte voor een toename van de aantallen edelherten en of damherten. De afspraken zijn in gebieden met multifunctioneel bos en medegebruik landbouwgronden maximaal 2 edelherten per 100 hectare. Een edelhert wordt gelijkgesteld aan 2 damherten. De effecten van reeën zijn veel beperkter, deze soort kan wel voor tijdelijke lokale problemen zorgen op landschapsschaal zijn zij niet in staat de bosontwikkeling te sturen.

In het Drents-Friese Wold heeft met name de Maatschappij van Weldadigheid in het zuidelijk deel doelstellingen op het vlak van houtproductie. In dit deel van het Nationaal Park is de padendichtheid momenteel het hoogste en zorgt deze zonering met de intensieve padenstructuur er voor dat dit deel van het DFW daardoor minder aantrekkelijk is voor edelherten en damherten (i.v.m. verstoring). Bij jonge bosaanplant zijn mogelijk wel tijdelijk aanvullende beschermingsmaatregelen noodzakelijk. Aangezien tijdelijke elektrische rasters snel plaatsbaar zijn, is het advies om niet op voorhand te gaan plaatsen, maar eerst af te wachten of er daadwerkelijk negatieve effecten optreden en pas dan te gaan handelen.

Om inzicht te verkrijgen in het risico op schade voor de bosbouw, is er een onderzoek uitgevoerd door de bosgroep (ism Staatsbosbeheer). Resultaat is een inschatting van de mogelijke schade (berekeningen) en een overzicht van aanbevelingen voor preventieve maatregelen om te voorkomen dat er schade optreedt. Bij de berekeningen zijn dezelfde uitgangspunten als basis gehanteerd die voor in deze SER zijn opgenomen. Vanuit dat basisplan met genoemde doelstanden, is een koppeling gemaakt tussen het bosbeheerplan van de Maatschappij van Weldadigheid en de ervaringscijfers van de Veluwe. Ter objectivering is dit onderzoek door de bosgroep uitgevoerd, in samenwerking met ervaringsdeskundigen in het bosbeheer vanuit het beheerteam van Staatsbosbeheer op de Veluwe. Resultaten onderzoek p.m.

De mate waarin effecten op geprefereerde boomsoorten optreden is ook vooral een kwestie van aanbod (Spek, 2014). Hoog geprefereerde soorten zullen bij een hoog aanbod selectief worden benut als onderdeel in het totale menu. Is het aanbod gering dan staat elke individuele struik of boom bloot aan een intensieve begrazing. De situatie in het Drents Friese Wold is qua aanbod gunstiger omdat de bossen met alleen de aanwezigheid van reeën zich voor wat betreft structuur en soortenrijkdom anders hebben ontwikkeld dan bijvoorbeeld de bossen op zandgronden in aanwezigheid van edelhert en damhert. Hierdoor zijn er meer structuurrijke bossen die veel dekking, maar ook veel hoog-geprefereerd natuurlijk voedsel bieden. Dit heeft een directe relatie met de schadegevoeligheid van die bossen. Hoe gevarieerder en voedselrijker des te minder effect zullen edelhert en damhert hebben.

Daarnaast bevinden zich in het DFW een aantal zeer voedselrijke grasgebieden (Oude Willem, Hertenkamp, Wapserveld, Doldersummerveld, Rijkmanshoeve). Deze kunnen bij goed beheer en een adequate recreatiezonering de gehele voedselbehoefte van het nagestreefde aantal edel- en damherten volledig afdekken. Doordat de aanwezige voedselvoorraad een veel groter aantal dieren kan voeden, vraagt dit echter wel om een consequente handhaving van de streefaantallen.

5.6.2 Schade aan recreatieve en toeristische sector

Het Drents-Friese Wold is goed gezoneerd. Recreatiebedrijven en de intensieve dagrecreatie punten zijn vrijwel allemaal in de randzones van het gebied gesitueerd. Het padenpatroon is in sommige gebieden van Staatsbosbeheer, Natuurmonumenten en het Drents Landschap al vrij extensief. Hierdoor zijn diverse rustige gebieden aanwezig. Ook het padenpatroon in de vele heideterreinen is extensief. Dit is een voorwaarde om edelhert en damhert ook overdag zichtbaar te kunnen maken. Door het treffen van maatregelen kan de zichtbaarheid van dieren verbeterd worden.

Wel is er een intensieve padenstructuur aanwezig in het bos- en natuurgebied van de Maatschappij van Weldadigheid. Dit is hier misschien wel gunstig omdat hun bosbouwdoelstelling zich minder goed verhoudt met hogere aantallen edelherten en of damherten. Vanwege hun bosbeheer is wel sprake van veel dekking (zie ook 5.7.1). Waardoor het gebied waarschijnlijk wel door de dieren gebruikt zal gaan worden, ook overdag.

In het Drents-Friese Wold liggen diverse hondenlosloopgebieden. Deze zijn vooral in de randen gesitueerd en leveren derhalve geen knelpunten op. Om het mogelijk te houden om bezoekers met honden ook ruimte te bieden om hun honden los te laten lopen kan er ook in de toekomst gebruik gemaakt worden van hondenlosloopterreinen, deze situatie wijzigt niet.

Verder geldt voor de groep ATB-ers, fietsers, ruiters en wandelaars dat de komst van grote wilde grazers voor verhoogde belevingswaarde zal zorgen. Bij ruiters is bekend dat het wild vaak weinig schuw gedrag tegenover paarden vertonen, ook al zit er een mens op. Ook fietsers die rustig doorfietsen kunnen leuke wildobservaties doen. Aanrijdingen tussen ATB-ers of fietsers en grote wilde grazers komen niet voor.

Schade aan/voor de recreatieve en toeristische sector wordt niet verwacht.

5.6.3 Schade aan/voor particulieren

Overall vertonen hoefdieren hun natuurlijke gedrag. Dit is niet beperkt tot bos- en natuurgebieden, ook in landbouwlandschappen maar ook in de menselijke leefomgeving kunnen ze uitstekend leven. Hun natuurlijke gedrag kan ook in de menselijke leefomgeving leiden tot schade en overlast. Het algemene principe is dat veel dieren ook tot veel schade en overlast leidt. Dit zorgt ervoor dat er keuzes over de aanwezigheid van de soorten worden gemaakt en over de gewenste spreiding en de gewenste aantallen. Door de keuze voor de relatief lage dichtheid van herten in het gebied, zal er naar verwachting nauwelijks schade optreden bij particulieren. Op enkele locaties, waar particuliere eigendommen grenzen aan het kerngebied (Oude Willem, Wateren-Oost, Berkenheuvel), kan preventief een raster geplaatst worden om toegang tot tuinen te beperken, tenzij bewoners de aanwezigheid van herten op hun erf toejuichen.

5.7 Verkeersveiligheid

Provinciale en lokale wegen vormen volgens Spek en Worm (Spek, 2014) overdag een vrij harde barrière voor herten. Het oversteken van wegen door herten beperkt zich overdag tot incidenten die veelal veroorzaakt worden door verstoorde en in paniek geraakte dieren. Het overgrote deel van de aanrijdingen op de Veluwe vindt plaats tussen zonsondergang en zonsopgang, waarbij de toename van het aantal aanrijdingen in de avond vrijwel synchroon loopt met het tijdstip van zonsondergang. 's Ochtends neemt het aantal aanrijdingen na 8.00 uur sterk af; hetgeen samenvalt met de toename in de drukte van de ochtendspits. Dit patroon is onafhankelijk van het moment van zonsopkomst. Op grond van het voorgaande mag worden geconcludeerd dat de activiteiten van herten sterk worden bepaald

door menselijke activiteiten in het benuttingsgebied. Daarnaast ervaren herten provinciale en lokale wegen alleen overdag als een harde barrière, terwijl ze 's nachts geregeld worden overgestoken.

5.7.1 Bestaande situatie en risico's

Bestaande situatie

Het Drents-Friese Wold wordt aan de noordzijde doorsneden door de provinciale weg N381. Deze weg heeft een hoofdfunctie voor verkeer, de maximumsnelheid bedraagt 100 km per uur. Met name waar de N381 het bos-en natuurgebied doorsnijdt kunnen in de toekomst aanrijdingen met alle soorten hoefdieren worden verwacht.

In de periferie van het Drents-Friese Wold lopen diverse provinciale wegen. Voor trekkende dieren moet rekening worden gehouden dat dit incidenteel tot ongevallen zal leiden. Langs de oostzijde van het gebied ligt een vrij harde barrière door de combinatie van de Provinciale weg N371 Rijksweg en de Drentse Hoofdvaart. Deze verdient nog wel aandacht, bepaalde delen waar kans op uittreden het grootst is, kunnen van raster voorzien worden.

De weg tussen Diever en Wapse heeft nog niet de 60 km/u snelheidsbeperking. Deze zou als maatregel ingezet kunnen worden op bepaalde delen.

De lokale gemeentelijke wegen binnen het Drents-Friese Wold vormen geen gevaar voor edelherten. Het edelhert is een voorzichtigere oversteker dan damhert. Voor deze soort moet wel rekening worden gehouden met een hoger aantal aanrijdingen. Dit ondanks de maximum snelheid van 60 km/u.

In het gebied ligt een aantal openbare zandwegen. Deze wegen zijn in een dermate slechte staat dat gebruik door gemotoriseerd verkeer beperkt blijft. Onttrekking aan het gebruik door gemotoriseerd verkeer is te overwegen en zal de rust ten goede komen. Aanrijdingen zijn hier niet te verwachten.

Belangrijke barrières in de vorm van rasters zijn niet aanwezig. Wel zijn er diverse begrazingsrasters (gastrasters) en lagere faunarasters. Bestaande gastrasters, met name schapenraster kunnen voor jonge edelherten en damherten problemen opleveren door middel van het insteken van de achterpoten. Edelhert en damhert springen zonder probleem over elektrische rasters tot een hoogte van 100 – 110 cm. Verder zijn in het gebied geen onoverkomelijke barrières waargenomen.

Verwachting aanrijdingen

Bij het berekenen van de verwachting van het aantal verkeersslachtoffers wordt uitgegaan van literatuurgegevens en de ervaringen op de Veluwe. Het aantal dieren dat sneuvelt als gevolg van een aanrijding met auto of trein wordt geschat op 3% van de voorjaarsstand. Dat betekent dat het aantal aanrijdingen sterk afhankelijk is van de aantallen hoefdieren.

Het Drents-Friese Wold gebied wordt voornamelijk doorsneden door lokale wegen. Er is één Provinciale weg de Twee Provinciënweg (N381) die door het noordelijkste stukje van het Drents-Friese Wold loopt. Het Drentse deel van de N381 is grotendeels ingericht als stroomweg (een weg die is ingericht om veel verkeer te kunnen verwerken) met een maximumsnelheid van 100 km/uur. Het Friese deel van Drachten tot aan de Drentse grens is in 2014 - 2015 omgevormd tot een stroomweg. Dit is de grootste knelpuntweg binnen het Drents-Friese Wold. Kruising van deze weg door grote hoefdieren is ongewenst. Dit is in de huidige situatie met alleen reeën ook al als risico ingeschat, de weg is voor een deel uitgerasterd. Aan de noordzijde ligt circa 430 hectare bos en natuurgebied. Een deel van het bos is in gebruik als camping/bungalowpark. In Drenthe is de N381 adequaat afgerasterd. In Fryslan is verhoging van het raster mogelijk noodzakelijk.

Aan de oostzijde buiten het Drents-Friese Wold ligt ook een Provinciale weg: de Rijksweg (N371). Parallel aan de N371 ligt de Drentse Hoofdvaart. Tezamen vormt dit een redelijk harde barrière. Er zijn weinig

geleidende landschapsstructuren. Dit met uitzondering ter hoogte van het Leggelderveld. Indien het gewenst is op termijn de N371 en de Drentse Hoofdvaart te passeren, dan is dit de meest geschikte plek.

De lokale wegen vormen voor edelherten geen knelpunt, dit zijn redelijk voorzichtige overstekers. Voor damherten wordt het risico iets hoger. Het risico is het hoogst voor reeën.

Samenvattend kunnen de volgende kentallen voor aanrijdingen worden gehanteerd:

Edelhert: 3% voorjaarsstand.

Damhert: 8% voorjaarsstand.

Ree: 8% voorjaarsstand.

Bij een maximale voorjaarsstand van 160 edelherten in de situatie waarbij de N381 niet volledig is uitgerasterd, is het verwachte aantal aanrijdingen dus maximaal 5 per jaar. De voorjaarsstand van reeën is niet bekend. Het aantal aanrijding op de besproken wegen in en rondom het Drents-Friese Wold met reeën is nu gemiddeld een tiental per jaar, met name n381, Ten Darperweg en inliggende 60 km wegen.

Deze kentallen zijn gebaseerd op analyse van aanrijdingen op de Veluwe, m.u.v. het getal voor reeën, dat is een landelijk cijfer (8-10%, hier 8% gehanteerd). De cijfers voor edelhert en ree komen volgens Spek en Worm (2014) vrij goed overeen met die in Duitsland. Hiervoor zijn de soortspecifieke verschillen geduid. Zoals ook bij de landbouwschade vermeld wordt het aantal aanrijdingen vrijwel 1 op 1 bepaald door de aanwezige aantallen. Hierbij kan de nuancering gemaakt worden dat naar verwachting de aantallen lager zullen uitpakken dan o.b.v. de kentallen te berekenen is omdat - uitgaande van het uitrasteren van de N381 - er relatief weinig wegvakken meer door het gebied lopen waar hard gereden mag worden. Een inschatting o.b.v. de kentallen mag dan ook als 'worst case' gezien worden.

5.7.2 Maatregelen om risico's te voorkomen

Knelpunt: aanrijdingen met hoefdieren op de N381.

Maatregelen: uitrasteren in combinatie met ontsnipperende maatregelen (ongelijkvloers of gelijkvloers). Zonder ontsnipperende maatregelen (oftewel verbindingen maken) zal het bosgebied tussen N381 en Appelscha niet benutbaar zijn voor hoefdieren in het Drents-Friese Wold. Dit met uitzondering van het ree die gebiedsdekkend voorkomt in Drenthe en Fryslân. Een aantal delen van deze weg zijn al van een grofwild-kerend raster voorzien.

Andere belangrijke maatregel is het handhaven van de maximum snelheid van 60 km/u op de inliggende wegen.

6. Afweging

6.1 Toelichting afwegingsmodel

In dit hoofdstuk zijn alle positieve en negatieve effecten die in de deelonderzoeken benoemd zijn, opgenomen in een afwegingsmodel. Dit model is de grote tabel op de volgende pagina's. Het afwegingsmodel SER edelhert en damhert gaat uit van de basis uit het BIP en uit Rapport herintroductie zoals in hoofdstuk 1 in de uitgangspunten is verwoord. In het model wordt gesproken over 'herten' in algemene zin, hiermee worden soorten en doelstanden bedoeld zoals omschreven in de uitgangspunten van de SER.

Het model is zodanig opgesteld dat het recht doet aan de feitelijk benoemde effecten uit de deelonderzoeken, maar ook aan de nuanceringsen die of uit deze rapporten blijken, of die opgemerkt zijn in de klankbordbijeenkomsten.

De afweging is geen simpele optelsom of vergelijking tussen de effecten in euro's. Er zijn diverse waarden benoemd in de effecten. Een verrijking van een beleving is bijvoorbeeld niet één op één af te wegen ten opzichte van euro's schade op een perceel mais of tegen meeropbrengsten van bestedingen van bezoekers.

Het model doorloopt vier stappen:

1. Het model geeft in de eerste lagen zo objectief en feitelijk mogelijk (op basis van de uitgevoerde onderzoeken) de effecten weer, waar mogelijk in getallen (euro's).
2. Dan is er een stap ingebouwd met nuanceringsen. Hierin staan zaken die niet in de feiten in de rapporten benoemd staan, maar wel belangrijk zijn om mee te nemen in de afweging.
3. Daarna wordt de vraag gesteld of de negatieve effecten opgelost of aanvaardbaar gemaakt kunnen worden. Bij de oplossingsvoorstellen is gebruik gemaakt van de deelonderzoeken en van de opmerkingen uit de klankbordgroep.
4. De laatste stap in het afwegingsmodel is de synthese waarbij de benoemde oplossingsrichtingen zijn vertaald naar randvoorwaarden. Als er overgegaan wordt tot herintroductie waarbij je rekening houdt met maatschappelijk draagvlak, dan moet aan deze randvoorwaarden worden voldaan.

Het afwegingsmodel is besproken in de klankbordgroep op 12 januari 2017 en werd als goed werkbaar ervaren. Op advies van de klankbordgroep is de tussenstap met nuanceringsen opgenomen en is daar voor een deel ter plekke invulling aan gegeven.

6.2 Afwegingsmodel

Afwegingsmodel SER edelhert en damhert NP DFW								
Basis: 14 uitgangspunten uit hoofdstuk 1 van de SER conform streefbeeld Beheer en InrichtingsPlan								
Deelonderzoek	1 Ecologie		2 Bewoners		3 Landbouw		4 Recreatie	
Bron:	Spek, 2014 en 2016		Konings, Motivaction, 2016		LTO-projecten, 2017 (met review Spek, IPC)		Abma, Springpartners, 2016	
Hoofdconclusie	Herten leveren een positieve bijdrage aan het streefbeeld uit het BIP.		66% van de respondenten is voor de komst van herten (15 % neutraal en 19 % tegen).		Landbouw ondervindt alleen negatieve effecten als er herten komen in het DFW (met name gewasschade)		Herten leveren een positieve bijdrage aan de werkgelegenheid en economie, zowel in directe als afgeleide bestedingen.	
1.Effecten	Positieve effecten	Negatieve effecten	Positieve effecten	Negatieve effecten	Positieve effecten	Negatieve effecten	Positieve effecten	Negatieve effecten
	Herten hebben een sleutelfunctie in een natuurlijk landschap. Ze zorgen voor betreding, bemesting, vraat, biomassa en verspreiding van zaden.		66% is voor	19 % is tegen		Schade ingeschat op min €21.258,- en max €3.270.400,- , gebaseerd op vraatschade. Beide uitersten zullen niet voorkomen. Realistischer is berekening op ervaringscijfers, dan is de inschatting een schade tussen € 35.753,- en € 53.630,- (rapport LTO).	€ 2.684.000,- meeropbrengsten uit bestedingen (direct en afgeleid) (Abma)	geen
	Begrazing door herten zorgt voor meer dynamiek en	Hoge dichtheden herten kunnen zorgen voor vertraging in de	Deze 66% is hoofdzakelijk voor, omdat ze herten een verrijking voor	Deze 19% is hoofdzakelijk tegen ivm zorgen om	Inkomsten uit verhuur jacht (reactie in klankbordgro		89 extra banen van > 12 uur (Abma)	

	variatie in een natuurlijk boslandschap	bosverjonging of het uitblijven van bosontwikkeling van met name loofbos	het gebied vinden (ecologisch)	verkeersveiligheid	ep)			
	Herten dragen bij aan vorming van een halfopen randzone tussen gesloten en open landschap waar diverse andere soorten planten en dieren van profiteren.	Hoge dichtheden herten kunnen homogeen beeld van het landschap en vegetatie veroorzaken.	27% van de 66% noemde dat ze herten mooi vinden	22% van de 19 % vindt het onnatuurlijk om herten uit te zetten			Herten geven seizoensverlenging	
	Op bronstlocaties kunnen herten door vertrapping en het maken van bronstkuilen voor een pionier situatie zorgen.	Herten kunnen langs venranden voor vertrapping van kwetsbare vegetatie zorgen.	25% van de omwonenden geeft aan gebied vaker te gaan bezoeken als er herten zijn (en 69% even vaak)	4% geeft aan het gebied minder te zullen bezoeken			Productverbreding	
	Kleine roofdieren gebruiken hertenwissels om te jagen.			Weg Diever Wapse heeft nog geen 60 km beperking en kijk goed naar weg langs kanaal bij Hoogersmilde. (klankbordgroep)			Bezoekers genieten nog meer van hun dagtochten in DFW als ze de kans hebben om edelherten te zien (Abma) Het bewustzijn van de	

							wetenschap dat er herten leven leidt tot een spannender en attractiever natuurbeleving	
2. Nuancering	Bij de voorgestelde dichtheden zoals in deze SER treden weinig negatieve ecologische effecten op. De populatie wordt beheerd en de uitbreiding wordt voortdurend getoetst op van te voren vastgestelde parameters.	Ten aanzien van beheer: 79 % van de respondenten vindt dat de populatie beheerd moet worden als de populatie te groot wordt. 38% daarvan vindt dat dat met afschot moet gebeuren en 41 % heeft voorkeur over overplaatsen. 44% vindt dat de diverse partijen (TBO's, provincies, jagers) daar samen verantwoordelijk voor moeten zijn. En 40 % vindt dit een taak voor de natuurorganisaties. (Motivaction)	Indien herten zich te goed doen aan hoogrenderende gewassen kan schade snel oplopen. Bij de kapitaal intensieve teelten zou ook het netto resultaat vermeld moeten worden, dan wordt zichtbaar dat het hier ook om kosten intensieve teelten gaat. Evt nog check door berekening te maken met standaard kengetallen (zie hfst 8 review van LTO-onderzoek)	Meeropbrengsten komen niet alleen terecht bij de recreatie-ondernemers, maar juist bij alle ondernemers (dus ook supermarkten, benzinepompen, etc)				
	Bij het bereiken van de doelstand en een geslachtsverhouding van 1:1 zal er bij edelherten een jaarlijkse aanwas zijn van 70% van de vrouwelijke dieren. Dat betekent dat er jaarlijks tussen de 50 en 60 dieren moeten worden geschoten om de doelstand te behouden. Dit komt neer op een jaarlijkse populatiebeperking van 30%.	Toegankelijkheid van het gebied moet gelijk blijven (klankbordgroep)	De Veluwe en het Drents Friese Wold zijn verschillende gebieden. De hoogrenderende gewassen rondom het Drents Friese Wold worden op de Veluwe nauwelijks verbouwd. Schadebedragen kunnen daardoor in Drenthe misschien hoger oplopen. Anderzijds heeft de Veluwe meer inliggende landbouwenclaves waar de schade het hoogst is, het DFW heeft juist inliggende voormalige landbouwenclaves die nog voedselrijk zijn en de herten zullen aantrekken en daarmee naar binnen zullen trekken ipv naar buiten.	Niet alle economische effecten zijn meegenomen, bv vermoeden dat de huizenprijzen gaan stijgen.				
	Edelhert en damhert vullen elkaar aan qua gedrag en invloed op het	Slechts 9 % gaf aan zich zorgen te maken over mogelijke verspreiding van	Er is zorg om dierziekten geuit. Maar edelhert en damhert staan qua risico	Om de zichtbaarheid van herten bij recreanten te bereiken is een niet				

	<p>landschap. Bij damhert zijn qua gedrag twee niet-ecologische nadelen ten opzichte van het edelhert benoemen. 1. Ze verplaatsten zich veel meer dan edelherten in ruimte en tijd. Ze zijn daardoor lastiger 'in de hand te houden' 2. Door hun sterkere 'migratiedrang' is er een hogere kans op aanrijdingen. Daarnaast kunnen damherten een veel hogere populatiedichtheid bereiken voordat natuurlijke controlemechanismen de stand gaan stabiliseren. M.a.w. de stand kan bij uitblijven van beheer explosief groeien</p>	<p>ziekten (stelling, Motivaction)</p>	<p>gelijk met de reeds voorkomende reeën.</p>	<p>schuw makend afschotbeheer noodzakelijk. Verkeerde bejaging kan zichtbaarheid van herten tot nul reduceren. Dit vraagt om sterke regie, deskundigheid van betrokkenen en planning van beheer en afschot.</p>
	<p>Het laten liggen van dode dieren is een optie die wellicht past bij de kringloop van de natuur in het gebied, maar de ook veel doet met beleving/emotie. Hier waarschijnlijk meest passend om de geschoten dieren ook te benutten (klankbord)</p>	<p>Minderheid (20%) heeft zorg over opeten planten in tuinen (stelling, Motivaction)</p>	<p>Deel van de schade is niet in euro's te benoemen. Je bent boer om een mooi product in de markt te zetten en niet om het op te laten vreten en dan een vergoeding te krijgen. Ook zit er een stuk ergernis over de te volgen procedures bij schademelding en afhandeling.</p>	
	<p>Advies KNJV om max 2 dieren per 100 ha te hanteren ivm mogelijk wegdrukken reewildstand.</p>	<p>65% verheugt zich op de komst van herten (stelling, Motivaction). De respondenten die positief zijn over de komst van herten, komen zowel uit Drenthe als uit Fryslân, zijn werkzaam in diverse sectoren (waaronder ook landbouw), en zijn verspreid over alle leeftijdsgroepen.</p>	<p>Er is zorg om kansen op bedrijfsontwikkeling in de toekomst. Kunnen er nog wel contracten voor hoogrenderende gewassen afgesloten worden als er eenmaal herten aanwezig zijn? En zorg om ontwikkeling werkgelegenheid in sector, met name bij de hoogrenderende gewassen.</p>	
	<p>Populatiebeheer gericht op 160 dieren vraagt om permanent ingrijpen in groepen gezonde dieren.</p>	<p>Hoe verandert het landschapsbeeld en de beleving als er straks herten lopen (vraag uit klankbordgroep)</p>	<p>Een heldere kaart met in onderscheid akkerbouw, weiland en kapitaal intensieve teelten is wenselijk bij de</p>	

	Hierdoor blijft de populatie in de groeifase en vereist jaarlijkse ingrijpen. Verslappen van de inzet leidt tot groei boven de afgesproken aantallen.		volgende fase.	
3. Kunnen negatieve effecten opgelost of aanvaardbaar gemaakt worden? En zo ja, hoe?	Beperking van de populatie door vroegtijdig beheer. Voortdurende toetsing aan vooraf opgestelde parameters. Zonering in dichtheden van aantallen herten. In de randen lagere dichtheid dan in de kern.	Maak in communicatietraject bij herintroductie veel gebruik van beeldmateriaal en laat de eventuele landschappelijke veranderingen verbeelden om te kunnen delen.	Zorg voor een schaderegeling die goed toegankelijk is en ruim vergoedt. Preventieve maatregelen worden nu bijvoorbeeld niet vergoed, dat zou middels een fonds ondervangen kunnen worden	Bij evt inrichten van een fonds daar alle ondernemers bij betrekken, evt verhoudingsgewijs. En onafhankelijk bestuur om te beslissen over aanvragen schadevergoedingen en andere aanvragen die relatie hebben met de herten (bv ontwerp en bouw van wild-arena's).
	Benut de geschoten dieren voor gebruiksdoeleinden.	Wees helder en concreet in communicatie, ook over afschot en af te schieten aantallen. Pas in de communicatie woordgebruik aan op wat mensen gebruiken.	Stel een convenant op met LTO, provincies en terreinbeheerders, juridisch goed dekkend, betrouwbare langdurige afspraken, ook over wie waar verantwoordelijk en aansprakelijk voor is.	
	Houd max 2 dieren per 100 ha aan (advies KNJV)	Ontwikkel beleefpunten in de kern.	Tref alle aanbevolen fysieke maatregelen om schade op voorhand te voorkomen (zie hfst 8)	
		Weg Diever Wapse op bepaalde delen de snelheid beperken tot 60 km/u. En bij weg langs kanaal kijken waar evt rasters gezet kunnen worden (op grens natuur-landbouw?)	Werk in het FaunaBeheerPlan met een schillenmodel, waarbij in de natuurkern beperkt afschot plaatsvindt, in de bufferzone daaromheen gericht en in hogere aantallen en in de daaromheen liggende landbouwgronden wordt een nulstand gehanteerd. Dat levert niet alleen inkomsten uit jachtverhuur op voor de grondeigenaren in bufferzone en op landbouwgronden, maar creëert ook een 'landscape of	

			fear'.	
			Blijf ook in vervolgtraject realiseren dat naast de feitelijke berekeningen er ook een emotionele kant aan dit onderwerp zit voor de agrarische sector, neem daar tijd en ruimte voor.	
4. Synthese				
Wat zijn hier uit af te leiden randvoorwaarden	Intensief monitoren van de populatie en de effecten op zowel vegetaties, N2000-doelen, en overige fauna.	Stevig communicatietraject opzetten tijdens proces herintroductie, met gebruikmaking van verbeelden toekomstbeeld.	Samen met FBE's een faunabeheerplan opstellen conform eisen in juridisch advies van Boerema. Plan goed laten keuren door GS-en. FBE Fryslân heeft reeds laten weten het faunaplan aan te willen passen ism FBE Drenthe.	Fonds breed opzetten om te vullen, onafhankelijk bestuur en ook breed om uit te voeren (dus niet alleen inzetten voor schade vergoedingen)
	Vroegtijdig en consequent beheer gericht op stabiele populatie en geringe schuwheid naar mensen.	Monitor ook een aantal jaren na de herintroductie wat de beleving is (herhaling van motivaction-onderzoek).	Helder convenant opstellen tussen LTO-provincies en terreinbeheerders, over beheer, schadeafhandeling en proces. Juridisch laten toetsen.	Nieuwe belevingsconcepten goed vormgeven en gezamenlijk opbouwen.
	Zonering in beheer.	Stem andere BIP-doelen, zoals inrichting van wilde kernen, natuurbeleving en recreatiezonering bij komst van herten af op de eisen die herten stellen aan hun leefgebied en zet ze in zichtbaarheid van herten te vergroten.	Eerste jaren (10 jaar) alle schade af laten dekken door provincies, schade zal nagenoeg nihil zijn, maar geeft rust, vertrouwen en de kans om met de streek en de ondernemers een fonds op te bouwen en te vullen passend bij de streek en bij de opgaven. Dit heeft voor provincie een laag risico, maar is voor draagvlak van groot belang. De maatregelen die niet uit faunafonds vergoed worden kunnen dan vanuit het opgebouwde fonds vergoed worden. En na de eerste 10 jaar zorgen dat schade in eerste plaats onder faunafonds valt en dat restschade die daarbij niet vergoed wordt, via het genoemde	Monitor ook de effecten van herten na bv 5 of 10 jaar, wat is economische groei geweest die hier op terug te leiden is?

			fonds vergoed wordt. Ook op lange termijn moet alle schade (of kosten voor preventie) gedekt kunnen worden.	
	Breng landschappelijke effecten van herten in beeld (letterlijk verbeelden hoe landschap verandert)	Weg Diever Wapse op bepaalde delen de snelheid beperken tot 60 km/u. En bij weg langs kanaal kijken waar evt rasters gezet kunnen worden (op grens natuur-landbouw?)		Plaats de komst en het effect van herten in breder economisch perspectief. Hoe groot zijn de sectoren (landbouw, toerisme, huizenmarkt, etc) in deze streek, wat is toekomstbeeld? Wat zijn trends en wat is beleid?

7. Conclusie en advies

In het afwegingsmodel zijn alle effecten naast elkaar gezet en na een nuancering gewogen. Deze weging is geen eenvoudige optelsom, de waarden zijn zeer divers. De meeste negatieve effecten kunnen opgelost of aanvaardbaar gemaakt worden. De negatieve effecten betreffen met name de landbouwsector, naast de berekeningen die gedaan zijn om de vraatschade financieel in beeld te brengen, is er ook niet op geld gewaardeerde schade benoemd, bv de belemmeringen die mogelijk ontstaan voor toekomstige bedrijfsontwikkelingen, met name in de kapitaalintensieve teelten.

De positieve effecten zijn ecologisch, maatschappelijk en toeristisch-economisch van aard

Doel van de SER was om de maatschappelijke lusten en lasten goed af te wegen. Uit de SER is gebleken dat er overwegend positieve effecten zijn te benoemen met betrekking tot herintroductie van edelherten en of de spontane komst van damherten in Nationaal Park het Drents-Friese Wold. Om de benoemde negatieve effecten aanvaardbaar te maken zijn randvoorwaarden benoemd.

Het kernteam SER komt tot de volgende eindconclusie :

Herten leveren een positieve bijdrage aan de in het BIP gestelde doelen. Deze positieve bijdrage is niet alleen ecologisch van aard, herten leveren ook een grote maatschappelijke en toeristisch-economische meerwaarde op voor het Drents-Friese Wold. Binnen de landbouw sector zijn negatieve effecten benoemd.

Introductie van edelherten is realiseerbaar, betaalbaar en het is haalbaar om een duurzaam voort bestaande populatie edelherten op de bouwen in het Drents-Friese Wold.

Op 2 februari heeft de stuurgroep geconstateerd dat de SER voldoet aan de opdracht en dat inhoudelijk alle onderwerpen in de SER zijn opgenomen die gevraagd werden, daarmee is het “feitelijke” deel van de SER compleet bevonden. De stuurgroep heeft daarop besloten dat er voor de verdere invulling een plan van aanpak moet worden geschreven (SER-deel II). In dat plan van aanpak staan de te nemen vervolgstappen en worden de preventieve maatregelen beschreven en worden voorstellen gedaan voor ondermeer het opstarten van een (gebieds-)fonds, het vervolg mbt schadevergoedingen, beheer en beleid inclusief juridische kaders. Het plan van aanpak wordt op basis van het afwegingsmodel door het kernteam opgesteld en bevat een set van randvoorwaarden en aanbevelingen, deze vormen de basis voor het Plan van aanpak (zie inleiding).

8 Samenvatting SER

8.1 Herintroductie edelhert en spontane vestiging/komst damhert in het Drents-Friese Wold

Opbouw van de SER

De SER is opgebouwd uit de volgende deelonderzoeken:

Concretisering herintroductie edelhert

Motivaction Bewonersonderzoek

LTO landbouwschade

Rapportage recreatiebatan

Rapport juridische aspecten herintroductie edelhert.

8.2 Uitgangspunten SER

Voor de SER zijn uitgangspunten geformuleerd die als basis dienden voor alle deelonderzoeken en voor het in beeld brengen van de effecten.

De uitgangspunten zijn:

Er is geen integraal buitenraster om het gebied.

De populaties edelhert en damhert in het gebied worden beheerd door middel van aantalsregulatie (afschot).

De maximale voorjaarsstand in het gebied is 160 edelherten.

Edelherten en damherten verhouden zich tot elkaar als 1:2. Met andere woorden, een edelhert kan worden vervangen door twee damherten.

Damherten worden niet actief geïntroduceerd. De verwachting is dat binnen 10 jaar damherten vanuit Friese bronpopulaties het Drents-Friese Wold zullen koloniseren.

Er wordt gestart met de herintroductie van 10 edelherten van verschillende geslachten en leeftijden.

Er wordt gestart met kleine groepjes (2 tot 3 dieren) in meerdere deelgebieden binnen het DFW.

Er zijn drie kernen waar met de herintroductie wordt gestart en waar tijdelijke uitwenrasters worden geplaatst.

De herintroductie en uitwenperiode start eind maart.

Na opening van de uitwenrasters vindt monitoring plaats naar het terreingebruik.

Er is een gefaseerde groei naar roedels van maximaal tien dieren.

Er vindt ook in de beginjaren – ook als de maximale stand nog niet is bereikt – aantalsregulatie plaats.

Als in een van de deelgebieden de maximale stand wordt bereikt, vindt op dat moment aantalsregulatie plaats waarbij het jaarlijkse afschot gelijk is aan de jaarlijkse aanwas.

Inliggende voormalige landbouwgronden (nu natuur) zijn en blijven aantrekkelijke fourageer- en rustgebieden

Na de deelonderzoeken volgt een afwegingskader. Dit afwegingsmodel bestaat uit 4 stappen:

1. Objectieve en feitelijke effecten (uit de deelrapporten)
2. Nuanceringen (zaken die niet als feiten in de rapporten benoemd staan, maar wel belangrijk zijn om mee te nemen in de afweging)
3. Oplossen of aanvaardbaar maken van negatieve effecten (input uit deelonderzoeken uit de klankbordgroep)
4. Synthese: oplossingsrichtingen vertalen naar randvoorwaarden. Als er overgegaan wordt tot herintroductie waarbij je rekening houdt met maatschappelijk draagvlak, dan moet aan deze randvoorwaarden worden voldaan.

Het afwegingskader leidt tot de conclusie. De bevindingen van de deelrapporten, het afwegingskader en de conclusie vormen deel I van de SER.

Deel II bestaat uit een verdere uitwerking van de randvoorwaarden en aanbevelingen.

8.3 Samenvatting deelrapporten SER

Concretisering herintroductie edelhert

Uit het rapport Concretisering herintroductie edelhert komt als belangrijkste conclusie naar voren dat edelherten een overwegend positief effect hebben op de natuurwaarden van het Drents-Friese Wold. Edelherten zorgen ervoor dat het landschap dynamischer wordt. De overgangszones tussen bos en het open landschap wordt door edelherten breder, gevarieerder en structuurrijker.

Bewonersonderzoek Motivaction

Uit het bewonersonderzoek van Motivaction is naar voren gekomen dat het grootste deel van de omwonenden (66%) positief tegenover de komst van het edelhert staat. 15% van de omwonenden was neutraal en 19% was tegen. Als belangrijkste reden voor de komst van het edelhert werd genoemd een *verrijking van het gebied* (34%). Herten zijn ook *mooi* (27%) en *leuk* (21%), aldus de voorstanders. Tegenstanders maken zich vooral zorgen over *verkeersveiligheid in het gebied* (46%) en de *omvang van de hertenpopulatie* in het Drents-Friese Wold (30%).

Juridisch deelrapport

Het uitzetten van edelherten in het Drents Friese Woud is een herintroductie, waarvoor het ministerie van EZ bevoegd is om op een aanvraag voor een ontheffing te beschikken. Afhankelijk van de locatie zal dat in overeenstemming moeten gebeuren met GS van Fryslân of Drenthe, of beide provincies. Aannemelijk lijkt dat in dit geval afstemming met beide colleges van GS zal moeten plaatsvinden.

Het beheer van edelherten voordat de doelstand bereikt is, is mogelijk. Er moet dan worden aangetoond dat beheer noodzakelijk is en dat het doel niet op een andere wijze kan worden bereikt. Ook moet worden aangetoond dat er geen negatief effect is op de staat van instandhouding. Binnen het verspreidingsgebied van Nederland zal dat negatieve effect er niet zijn. Dit moet verankerd worden in een goedgekeurd (door beide GS'en) faunabeheerplan.

Daarnaast is een aantal ontheffingen nodig (voor herintroductie (EZ), gebiedsbescherming (GS), soortenbescherming (GS), en populatiebeheer (GS)).

LTO landbouwschade

Vanwege de kennis van het gebied, de binding met de agrarische ondernemers en de mogelijkheden om vanuit een praktische invalshoek een analyse te aken, heeft LTO opdracht gekregen om gevolgen voor de landbouw in beeld te brengen. Om de objectiviteit te kunnen waarborgen is een extern validatieteam aangesteld.

De landbouwsector ondervindt in principe alleen negatieve effecten van herintroductie. Er zijn 2 methodes gebruikt om de potentiële schade te berekenen. Het gaat daarbij om schade die kan voortvloeien uit aanwezigheid van maximaal 160 edelherten en geen damherten, respectievelijk de combinatie van maximaal 80 edelherten en 160 damherten (basisscenario doelstanden in SER). Het eerste scenario uit het LTO-rapport dat uitgaat van een doelstand van 160 edelherten in combinatie met 160 damherten wordt nu buiten beschouwing gelaten, omdat die niet overeenkomt met het gekozen basisscenario van de SER.

Er zijn 2 methodes gebruikt. De ene methode gaat uit van minimale en maximale voedselopname en een doorrekening daarvan. Op basis hiervan varieert de schade tussen de €21.000 en 3,2 miljoen euro, uitgaande van de maximale doelstand en 50% foerageren op landbouwgewassen. Herten zullen in de praktijk echter geen 100% landbouwgewassen eten en ook niet op één landbouwgewas foerageren. In de praktijk zullen beide gestelde uitersten uit deze benadering dan ook niet gebeuren, maar het was zo wel mogelijk een minimale en maximale gewassen schade te berekenen.

De tweede methode gaat uit van ervaringsgegevens uit de Veluwe en een doorrekening daarvan. Uit deze analyse volgt dat de schade varieert tussen de €35.753 en €53.630. Het externe validatieteam beschouwt de tweede rekenmethode als de meest betrouwbare inschatting van de te verwachten schade.

LTO geeft aan dat deze schadecijfers een afbakening vormen van de onderkant van de op te treden schade (bij 100% foerageren op landbouwgewassen verdubbelen de schadecijfers). Het externe validatieteam geeft aan dat dit een theoretische benadering is want:

- edelherten eten niet alleen landbouwgewassen
- edelherten eten niet alleen hetzelfde gewas
- het gewas is niet jaarrond aanwezig.

Daarnaast geeft het validatieteam aan dat het effect van verzachtende maatregelen (zoals rasters, de plaats van uitzetting etc) niet is meegenomen in het rapport.

Onderzoek recreatiebaten

De belangrijkste recreatiebaten van de herintroductie van edelherten in het Drents-Friese Wold zijn:

- recreatieve bestedingen en werkgelegenheid als gevolg van extra dagtochten;
- recreatieve bestedingen en werkgelegenheid als gevolg van extra overnachtingen;
- verkoop van vlees en geweien;
- betalingsbereidheid voor deelname aan excursies.

De bestedingen zijn onderverdeeld in directe bestedingen (bijvoorbeeld logies op camping, hotel, entree etc.) en afgeleide effecten (bijvoorbeeld uitgaven voor boodschappen en souvenirs).

De te verwachten recreatiebaten komen uit op 2,68 miljoen euro en 89 extra banen van >12 uur. De berekeningen zijn gebaseerd op betrouwbare basisgegevens en de berekeningen zijn vrij conservatief uitgevoerd. De cijfers geven daarmee een realistische inschatting van toekomstige baten zonder op voorhand 'rijk te rekenen'.

8.4 Conclusie

Er zijn voordelen voor recreatie en ecologie. Het bewonersonderzoek was overwegend positief. Het landbouwonderzoek geeft aan dat er negatieve effecten te verwachten zijn (inschatting tussen € 35.753,- en €

53.630). Deze effecten kunnen grotendeels worden weggenomen of verzacht. Er is niet op geld gewaardeerde schade benoemd, bv de belemmeringen die mogelijk ontstaan voor toekomstige bedrijfsontwikkelingen, met name in de kapitaalintensieve teelten. Dat staat wel in het onderliggende rapport benoemd, maar het is moeilijk in de raming op te nemen, omdat we niet weten of die zich voordoet.

Ten opzichte van de recreatiebaten uit het onderzoek (2,68 miljoen) kan gesteld worden dat de (financiële) schade beperkt is.

Doel van de SER was om de maatschappelijke baten en lasten goed af te wegen. Uit de SER is gebleken dat er overwegend positieve effecten zijn te benoemen met betrekking tot herintroductie van edelherten en of de spontane komst van damherten in Nationaal Park het Drents-Friese Wold. Om de benoemde negatieve effecten aanvaardbaar te maken zijn randvoorwaarden (zie hierboven) bepaald.

In het afwegingsmodel zijn alle effecten naast elkaar gezet en na een nuancering gewogen. Deze weging is geen eenvoudige optelsom, de waarden zijn zeer divers. De meeste negatieve effecten kunnen opgelost of aanvaardbaar gemaakt worden. De negatieve effecten betreffen met name de landbouwsector, de positieve effecten zijn ecologisch, maatschappelijk en economisch van aard.

Het kernteam SER komt tot de volgende eindconclusie

Herten leveren een positieve bijdrage aan de in het BIP gestelde doelen. Deze positieve bijdrage is niet alleen ecologisch van aard, herten leveren ook een grote maatschappelijke en toeristisch-economische meerwaarde op voor het Drents-Friese Wold. Binnen de landbouw sector zijn negatieve effecten benoemd. Introductie van edelherten is realiseerbaar, betaalbaar en het is haalbaar om een duurzaam voort bestaande populatie edelherten op de bouwen in het Drents-Friese Wold.

8.5 Randvoorwaarden

De belangrijkste voorwaarde is dat de populatie edelherten en damherten langzaam naar de doelstand (160 herten waarbij 1 edelhert uitwisselbaar is voor 2 damherten) toe kan groeien. Dat betekent dat er in een vroeg stadium beheerd (d.m.v. afschot) zal worden. De reden om dit te doen is om mogelijke schade beheersbaar te houden en maatschappelijk draagvlak te creëren. Op deze manier kan ook snel en adequaat worden ingegrepen als zich onwenselijke situaties (zoals onacceptabele schade, gevaarlijke verkeerssituaties etc) voordoen. Dit beheer moet worden opgenomen in het Faunabeheerplan van beide provincies zodat het ook juridisch houdbaar is. Hiermee voorkom je dat je beleid gaat formuleren dat niet uitvoerbaar is.

De randvoorwaarden zijn in H.8 van de SER verder uitgewerkt. Hier wordt ook ingegaan op alle fysieke maatregelen die mogelijk zijn om negatieve effecten te voorkomen of verzachten. Dit zijn bijvoorbeeld:

Hertkerende rasters

Aantalsregulatie

Instellen gebiedsfonds

De plaats van uitzetting (in een stille kern en verder verwijderd van landbouwgebieden)

Het gebruik van lokkokers

Uitwenrasters en samenstelling van de groep om de edelherten honkvast te maken

Gebruik recreatievoorzieningen en infrastructuur

Besluit stuurgroep 2 februari

Op 2 februari 2017 heeft de stuurgroep Regionaal Landschap Drents-Friese Grensstreek over de SER vergaderd. Geconcludeerd werd dat er aan de opdracht voldaan was: het in beeld brengen van positieve en negatieve effecten van herintroductie edelhert / spontane komst damhert. De stuurgroep kon zich vinden in Deel I van de SER (t/m de conclusie). Afsproken is dat na terugkoppeling met de achterban Deel I in de volgende stuurgroepbijeenkomst formeel zal worden voorgelegd ter vaststelling.

Het besluit van de stuurgroep is dat we er samen uit moeten komen. En ook dat er twee aspecten worden onderzocht. Kosten totale omrastering en "het preventieve pakket", waarbij het gebied deels van een raster wordt voorzien (vanwege landbouw of verkeersveiligheid) en er deels vrije migratie mogelijk blijft.

Deel II (randvoorwaarden en aanbevelingen) zal verder uitgewerkt tot een plan van aanpak en zal worden en besproken met de stakeholders.

Planning

In de eerstvolgende stuurgroep (20 april 2017) zal Deel I van de SER formeel worden voorgelegd ter vaststelling. Hierna zal de SER moeten worden vastgesteld door beide GS'en van de provincies Drenthe en Fryslân en kunnen de trajecten in de praktische uitwerking van herintroductie gestart worden. Indien er ingestemd wordt met de plannen zal de feitelijke herintroductie in maart 2018 kunnen plaatsvinden.

Bijlagen rapporten deelonderzoeken

1. Ecologisch onderzoek (faunaverkenning en concretisering herintroductie edelhert/damhert, Spek fauna-advies
2. Bewonersonderzoek (peiling onder bewoners), Motivaction
3. Landbouwonderzoek (analyse en inschatting risico en schade), LTO-projecten
4. Toerisme/recreatie (batenanalyse), Spring partner
5. Juridisch onderzoek/advies (nieuwe wetgeving en beheer), Boerema en van den Brink

Bronnen

Abma, R., Recreatiebaten van de herintroductie van edelherten in het Drents Friese Wold, 2016, Spring Partner

Anonymus. 2008. Beleidslijn herintroducties van dieren. Ministerie van LNV.

Boerema, L., 2016. Juridische aspecten van herintroductie van edelherten in het Drents-Friese Wold. Boerema & Van den Brink.

Boyce, M.S., 1992. Population viability analysis. *Annual Review of Ecology and Systematics*, 23 481-508.

Elzinga, G.J., 2012. Beheer- en inrichtingsplan (BIP) Drents-Friese Wold. Overlegorgaan Nationaal Park Drents-Friese Wold.

Groot Bruinderink, G.W.T.A., J.J. Snoep & R.J.H.G. Reneerkes, 2007a. Veterinaire risico's en mogelijkheden voor recreatief medegebruik van een robuuste verbinding tussen de Oostvaardersplassen en het Horsterwold. Wageningen Alterra Rapport 1554.

Groot Bruinderink, G.W.T.A., C.J. de Vos, D.R. Lammertsma, G.J. Spek, R. Pouwels & A.J. Griffioen, 2007b. Robuuste verbindingen en wilde hoefdieren; verwachte aantallen hoefdieren en mogelijke overlast voor de landbouw, het verkeer en de diergezondheid. Wageningen, Alterra, Alterra-rapport 1506.

Kuijper D.P.J., de Kleine C., Churski M., van Hooft P., Bubnicki J., Jędrzejewska B., 2013. Landscape of fear in Europe: wolves affect spatial patterns of ungulate browsing in Białowieża Primeval Forest, Poland (Editors' Choice - free online). *Ecography* 36: 1263-1275.

Konings, F. & Visscher J., 2016. Groot wild in het Drents-Friese Wold. Peiling onder de omwonenden. Motivacation, project Z7745.

Londo, G., 1997. Natuurontwikkeling. Backhuys, Leiden.

Projecten LTO Noord, 2016, Risico inventarisatie landbouwschade als gevolg van introductie/komst van edel- en damherten in het Drents Friese Wold

Sollart K.M., 2004. Effectiviteit van het Natuur- en Milieu-Educatiebeleid. Wageningen, Natuurplanbureau – vestiging Wageningen, Planbureau-rapporten 17.

Spek G.J. & Worm P.B., 2014. Grote wilde grazers in het Drents-Friese Wold. Een verkenning naar de haalbaarheid op basis van effecten en scenario's. Vaassen. {RAPPORT FAUNAVERKENNING}

Spek G.J. & Schoon R., 2016. Concretisering herintroductie edelhert en komst damhert in het Drents-Friese Wold. Een kolonie nabootsen. Vaassen. {RAPPORT HERINTRODUCTIE}

Ufkes, A., 1997. Edelhertgeweien uit natte context in Drenthe. *Nieuwe Drentse Volksalmanak* 114 28 (142)-56 (170).

Vera, F.W.M., 1998. Metaforen voor de wildernis; weerwoord. *De Levende Natuur* 99(2): 85-91.

Vos, de C.J. & Groot Bruinderink, G.W.T.A. 2009, Veterinair risico van edelherten en damherten in robuuste verbindingen voor de veehouderij in Nederland. Is er sprake van een toename ten opzichte van het huidige risico gevormd door de aanwezigheid van reeën? Lelystad : CVI (CVI-rapport 09/CVI0253

Weeda E.J., J.H.J. Schaminée & L. van Duuren 2005. Atlas van de Plantengemeenschappen in Nederland deel 4: Bossen, struwelen en ruigten. KNNV-uitgeverij, Utrecht.